

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра біблійних наук

Магістерська робота

ДРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА БІБЛІЙНУ І
РАННЬОХРИСТІЯНСЬКУ ТЕМАТИКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЇХНЬОГО ВИКОРИСТАННЯ В ПРОЦЕСІ НОВОЇ
ЄВАНГЕЛІЗАЦІЇ

Студентка II курсу магістерської програми
Християнська педагогіка та організація дозвілля

Марина Головченко

Науковий керівник: Марія Хома
ліценціат з біблійних наук, докторант богослов'я

Рецензент: Назар Дуда

доктор богослов'я PhD

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел із 51 найменування. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок.

Метою дипломної роботи є вивчити драми Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику та виявити перспективи їхнього використання в новій євангелізації. Дослідження виконано на основі драматичних творів «Одержима», «Руфін і Прісцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова». Питання ролі релігії у світогляді й творчості Лесі Українки досі лишається дискусійним, особливо зважаючи на викривлення істин радянським літературознавством, яке приписало письменниці атеїстичні погляди. Чотири розмови з «Апокрифу» письменниці Оксани Забужко з предстоятелем УГКЦ Святославом Шевчуком переконливо спростовують попереднє твердження.

У першому розділі здійснено аналіз драм Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику «Одержима», «Руфін і Прісцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова».

У другому розділі проаналізовано творчість видатної поетеси у чотирьох розмовах-діалогах, на матеріалі яких була написана дуже цікава оригінальна книга.

У третьому розділі висвітлено роль драматичних творів та «Апокрифу, що дасть нам силу» у розумінні й поширенні нового вчення Церкви.

У магістерській роботі представлені висновки щодо тісного зв'язку світогляду Лесі Українки, втіленого в її драматургічній спадщині, з розмовами Блаженнішого та Забужко і Новою Євангелізацією.

Ключові слова: Леся Українка, драматичні твори, біблійні мотиви, ранньохристиянська тематика, релігія, інтерпретація, Нова Євангелізація.

ANNOTATION

The master's thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions and a list of used sources of 51 names. The total scope of work (workload) is 77 pages.

The aim of the thesis is to study the dramas of Lesya Ukrainka on biblical and early Christian themes and to reveal the prospects of their usage in the new evangelization. The research is based on the dramatic works "Possessed", "Rufin and Priscilla", "On the Field of Blood", "Johanna, Husova's Woman". The question of the role of religion in Lesya Ukrainka's worldview and creativity is still debatable, especially given the distortion of truths by Soviet literary studies, which attributed atheistic views to the writer. Four conversations from the "Apocrypha" of the writer Oksana Zabuzhko with the head of the UGCC Svyatoslav Shevchuk convincingly refute the previous statement.

In the first chapter, an analysis of Lesia Ukrainka's dramas on biblical and early Christian themes was carried out: "Possessed", "Rufin and Priscilla", "On the Field of Blood", "Johanna, Husova's Wife".

The second chapter analyzes the work of the outstanding poetess in four conversational dialogues. Really interesting and original book was written later and these dialogues were a basis for that.

The third chapter highlights the role of dramatic works and the "Apocrypha that will give us strength" in understanding and spreading the new teaching of the Church.

The master's thesis presents conclusions regarding the close connection between the worldview of Lesia Ukrainka, embodied in her dramaturgical heritage, with the conversations of the Blessed and Zabuzhko and the New Evangelization.

Key words: Lesya Ukrainka, dramatic works, biblical motifs, early Christian themes, religion, interpretation, New Evangelization.

ЗМІСТ

ВСТУП...	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДРАМ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА БІБЛІЙНУ ТЕМАТИКУ.	7
1.1. Леся Українка і Біблія...	8
1.2. «Одержима»	11
1.3. «Руфін і Прісцілла»	15
1.4. «На полі крові»	22
1.5. «Йоганна, жінка Хусова»	29
РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ БЛАЖЕННИШИМ СВЯТОСЛАВОМ І ОКСАНОЮ ЗАБУЖКО.	35
2.1. Історія створення та структура «Апокрифа»	35
2.2. Розмова перша.	38
2.3. Розмова друга...	45
2.4. Розмова третя	50
2.5. Розмова четверта	53
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ БІБЛІЙНОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ВПРОВАДЖЕННІ НОВОЇ ЄВАНГЕЛІЗАЦІЇ...	58
3.1. Нова Євангелізація: напрямки, школи та курси	58
3.2. Відлуння світогляду Лесі Українки в новому вченні Церкви	63
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	73

ВСТУП

Темою нашої магістерської роботи є глибоке вивчення драм Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику і виявлення перспектив їхнього використання в новій євангелізації. Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах повернення Україні статусу незалежної держави вільно поширюються дослідження, в яких проблема рецепції Біблії в українській та світовій літературі аналізується відкрито на базі сучасних естетико-філософських та світоглядних поглядів. 2019 року однією з найвизначніших подій українського книжкового ринку, поза сумнівом, став «Апокриф» – видання вибраних творів Лесі Українки на євангельську й ранньохристиянську тематику, яке підготувало київське видавництво «Комора»¹. Головною родзинкою «Апокрифу» є чотири розмови письменниці Оксани Забужко з предстоятелем УГКЦ Святославом Шевчуком на тему богословської інтерпретації рецепції християнства видатною українською поетесою, неоднозначних стосунків Лесі Українки з християнством, які були центральними в її зрілій творчості. Ці бесіди відбувалися з листопада 2018-го по квітень 2019 року в резиденції Блаженнішого в Києві.

У вступі О. Забужко зауважує, що після Агатангела Кримського – останній забезпечував Лесю Українку найновішою літературою з царини досліджень з історії християнства, вважаючи наукову скрупульозність письменниці та її знання раннього християнства достойними звання «приват-доцента», – ніхто не намагався розглядати геніальну поетесу як релігійного мислителя². На нашу думку, ці чотири бесіди про Лесю Українку переконливо спростовують твердження радянського літературознавства про те, що вона була революційною атеїсткою.

---

¹Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку. URL : <https://nashformat.ua/products/apokryf.-chotyry-rozmovy-pro-lesyu-ukrainku-920468#gallery-4>.

²Там само.

Незважаючи на значну кількість розвідок про роль релігії у світогляді й творчості Лесі Українки це питання досі лишається дискусійним. Особливо викривляло істину радянське літературознавство, яке нависило письменниці ярлик «атеїстки», хоча водночас забороняло постановку її п'єс на сцені. В умовах повернення Україні незалежності такі вітчизняні науковці, як В. Антофійчук, Н. Банацька, І. Бетко, Т. Вірченко, Л. Голомб, Т. Гундорова, М. Жулинський, С. Кирилюк, Н. Колощук, Г. Левченко, О. Мишанич, Л. Мороз, А. Нямцу, Я. Розумний, Т. Салига, В. Сулима, М. Яценко та багато інших, отримали можливість об'єктивно і неупереджено досліджувати це питання. В обстановці вільної творчості вони висловлюють різні погляди на релігійні позиції видатної драматургині. Коротко їхні трактування цього питання будуть розглянуті у першому розділі нашого дослідження.

Метою магістерської роботи є глибоке вивчення драм Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику і виявлення перспектив їхнього використання в новій євангелізації.

Зазначена мета роботи передбачає виконання таких **завдань**:

- здійснити аналіз драм Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику «Одержима», «Руфін і Прісцілла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова»;
- проаналізувати інтерпретацію творчості Лесі Українки Блаженнішим Святославом і письменницею О. Забужко;
- висвітлити роль біблійної спадщини Лесі Українки у впровадженні Нової Євангелізації.

Об'єктом дослідження є драматичні твори Лесі Українки на ранньохристиянську тематику «Одержима», «Руфін і Прісцілла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова».

Предмет дослідження – перспективи використання біблійних текстів Лесі Українки в подальшій євангелізації.

Хронологічні рамки дослідження. Робота стосується періоду ХХ-ХХІ століть, у який було написано і письмово зафіксовано досліджувані праці.

Методи дослідження. У роботі використано, здебільшого, аналітично-синтетичний метод, що полягає у ретельному аналізі складових теми у працях конкретного автора та їх цілісному узагальненні, систематизації та послідовному викладі. Крім цього, застосовується діалектичний метод для критичного осмислення деяких спірних положень, постановки та логічного обґрунтування окремих філософських питань. Методи абстрагування і конкретизації допомагають здійснити багатопланове висвітлення досліджуваної проблеми.

Новизна дослідження. У праці вперше комплексно досліджено драми Лесі Українки на християнську тематику крізь призму християнської педагогіки. Також, на основі власної пошукової роботи, з наступною систематизацією отриманої інформації, проаналізовано інтерпретацію творчості Лесі Українки Блаженнішим Святославом і О. Забужко.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його напрацювань та результатів у наступних катехитичних парафіяльних, шкільних та індивідуальних студіях.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці таких вітчизняних науковців, як В. Агеєва, Н. Банацька, І. Баранова, І. Бетко, О. Білецький, Н. Вівчарик, Т. Вірченко, Г. Гаджилова, О. Гірник, Т. Гундорова, Л. Давидова, Х. Давидчак, Л. Демська-Будзуляк, О. Забужко, Н. Зборовська, М. Ігнатенко, І. Качуровський, Д. Козій, Н. Колошук, С. Кочерга, М. Кудрявцев, Л. Лавринович, Г. Левченко, Л. Масенко, М. Моклиця, М. Мороз, Я. Поліщук, Л. Скупейко, О. Супронюк, О. Яблонська, Б. Якубський та ін.

Структурно дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

У першому розділі «Загальний аналіз драм Лесі Українки на біблійну тематику» проаналізовано драми Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику «Одержима», «Руфін і Прісцілла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова», в яких вона розширювала і поглиблювала євангельські сюжети, осучаснювала часо-просторові характеристики, надавала національно-культурне забарвлення біблійному матеріалу.

У другому розділі «Інтерпретація творчості Лесі Українки Блаженнішим Святославом і Оксаною Забужко» проаналізовано творчість видатної поетеси у чотирьох розмовах-діалогах, на матеріалі яких була написана дуже цікава оригінальна книга.

У третьому розділі «Роль біблійної спадщини Лесі Українки у впровадженні Нової Євангелізації» висвітлено роль драматичних творів та «Апокрифу, що дасть нам силу» у розумінні й поширенні нового вчення Церкви.

Отже, у нашому дослідженні здійснена спроба виявити тісний зв'язок світогляду Лесі Українки, втілений в її драматургічній спадщині, з розмовами Блаженнішого та Забужко і Новою Євангелізацією.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДРАМ Л. УКРАЇНКИ НА БІБЛІЙНУ ТЕМАТИКУ

У першому розділі роботи буде проаналізовано драми і драматичні поеми Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику, яку вона активно використовувала впродовж усієї своєї творчості, але найповніше це виявилось у творах початку ХХ ст. Об'єктом нашого дослідження обрані драми «Одержима», «Руфін і Присцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова». Найбільший інтерес для нас представляють погляди поетеси на раннє християнство, її оригінальні інтерпретації євангельських сюжетів, їхнє осучаснення, національно-культурне забарвлення біблійного матеріалу.

Драма була найулюбленішим жанром Лесі Українки, в який вона зробила значний внесок: розширила можливості драми як літературного роду, поєднала родові ознаки лірики, епосу й драми, дала оригінальне трактування світових образів. Центром драматизму в її п'єсах стає внутрішній світ персонажа. Авторка осмислювала глибинні філософські проблеми, а також проблеми із життя українського суспільства на основі античної та біблійної історії.

Особливо яскраво ці творчі здобутки Лесі Українки виявилися в останній період її життя у віршованих драмах і драматичній поезії. До цього текст Біблії поетеса сприймала переважно як джерело вічних образів, сюжетів, мотивів, які вона переосмислювала у низці ліричних творів, що увійшли до збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», у поемах «Самсон» та «Грішниця». В останній творчий період звернення письменниці до Книги книг пов'язане з її прагненням знайти відповіді на вічні питання сенсу життя і смерті, добра і зла, про сутність свободи, любові й ненависті, про сенс людської і божественної жертвності. Найбільшою мірою це прагнення поетеси виявилось у таких драмах, як «Одержима», «Руфін і Присцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова» та ін., які становлять мету нашого

дослідження. Аби глибше зрозуміти світогляд Лесі Українки, коротко розглянемо ставлення поетеси до релігійних питань.

1.1. Леся Українка і Біблія

Творчі контакти Лесі Українки з Біблією є багатограними й плідними, оскільки письменниця ставилася до Книги книг насамперед як до явища культури, вияву багатовікового духовного досвіду людства. Цей досвід вона черпала із Біблії, втілюючи його в численних яскравих художніх образах і персонажах. Основна причина звернення Лесі Українки до Святого Писання пов'язана з її намаганням знайти відповіді на фундаментальні питання людського буття. Адже у сакральному тексті Біблії міститься глибина етичного сенсу, розуміння якого дає змогу людині відкривати шлях до істини.

Сприяли цьому непересічні події, що відбулися в Україні на межі ХІХ-ХХ ст. По-перше, був здійснений перший повний переклад Біблії українською мовою П. Кулішем, І. Пулюєм та І. Нечуй-Левицьким у 1903 р. По-друге, активно перекладалися найвизначніші твори європейських письменників на біблійну тематику. Зокрема, важливе значення мали Франкові переклади з «Божественної комедії» А. Данте, драматичної поеми Дж. Мільтона «Самсон-борець», містерії Дж. Байрона «Каїн», а також переклад В. Щуратом філософської поеми А. де Віньї «Мойсей» та ін.

Християнські елементи в творчості Лесі Українки дослідники здебільшого характеризували в розрізі їх трансформації, переосмислення, авторської інтерпретації. Проте, як слушно зауважує Н. Банацька, науковці майже не звертали увагу на те, що в її драматичних творах повною мірою виявляються морально-ціннісні орієнтири письменниці, що, використовуючи біблійні постулати і символи, вона водночас зберігала морально-етичний

первень цих образів-символів, християнські духовні цінності¹. На це, зокрема, звертав увагу Є. Сверстюк, вважаючи, що творчість поетеси є «своєрідним еквівалентом інформаційної моральної «енергії» того Слова, що йшло від Біблії»².

Особливо яскраво ці творчі здобутки Лесі Українки виявилися в останній період її життя у віршованих драмах і драматичній поезії. До цього текст Біблії поетеса сприймала переважно як джерело вічних образів, сюжетів, мотивів, які вона переосмислювала у низці ліричних творів, що увійшли до збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», у поемах «Самсон» та «Грішниця». В останній творчий період звернення письменниці до Книги книг пов'язане з її прагненням знайти відповіді на вічні питання сенсу життя і смерті, добра і зла, про сутність свободи, любові й ненависті, про сенс людської і божественної жертвності. Найбільшою мірою це прагнення поетеси виявилось у таких драмах, як «Одержима», «Руфін і Присцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова» та ін.

Так, Л. Мороз, аналізуючи ставлення Лесі Українки до християнства, виявляє у неї поганські уявлення, які є «незнищеними у народному світогляді»³. І. Бетко оцінює ставлення поетеси до християнства як досить складне й певною мірою суперечливе. На погляд літературознавця, «її критика ряду релігійних доктрин великою мірою йшла від вимог того часу і оточення»⁴. В. Антофійчук також вважає, що погляди Лесі Українки на християнство «були суперечливими і не склалися в цілісну і завершену

¹Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ : Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. С. 5.

²Цит. за: Національна рефлексія неволі (на матеріалі драматургії Лесі Українки). *Леся Українка і національна ідея*. Львів.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. С. 115.

³Мороз М. Леся Українка і християнство. *Дивослово*. 1995. № 2. С. 9.

⁴Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки: Проблемний огляд. *Слово і час*. 1991. № 3. С. 31.

світоглядну концепцію»¹. В. Агеєва знаходить у Лесевої критиці християнства у зв'язок із ніцшеанською традицією².

Т. Гундорова переконана, що «критика ортодоксального християнства приводить Лесю Українку до питання про антично-християнський гностичний синтез, в якому «Христос погодиться із Діонісом»³. На її думку, «антихристиянська критика» поетеси містить у собі не тільки екзистенціальні, а й феміністичні риси⁴.

Я. Поліщук вважає, що Леся Українка вдається до ревізії християнства «з індивідуалістичного пункту бачення»⁵. І. Качуровський вбачає вплив на поетесу з боку М. Драгоманова, С. Мержинського, О. Кобилянської. При цьому християнський вплив на неї особливо справляв С. Мержинський. Про це, на думку науковця свідчать твори поетеси, написані після знайомства з цими непересічними особистостями⁶.

М. Ігнатенко вбачає у світогляді Лесі Українки атеїзм, щоправда позначаючи його визначенням «специфічний»⁷, вбачаючи в ньому ще один незаперечний доказ зв'язку поетеси зі світовою культурою а Г. Левченко знаходить у неї вияв християнського атеїзму. «Її альтернативна «релігія», – зазначає літературознавець, – є нічим іншим, як приватним варіантом християнського атеїзму, у якому замість Бога височіють променисті ідеали, моделюється образ «духовної спільноти» їхніх прихильників, а наука і філософія заступають мораль»⁸. Натомість, Н. Колошук вважає, що оцінки

¹ Антофійчук В. І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. Чернівці : Рута, 2000. С. 310.

² Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ : Либідь, 1999. С. 218.

³ Гундорова Т. Леся Українка : Християнство – екзистенціалізм – фемінізм. *Слово і час*. 1996. № 8-9.

С. 25 ⁴ Там само. С. 23.

⁵ Поліщук Я. Страждання. Зрада. Смерть. Філософські аспекти драматичної поеми Лесі Українки «Одержима». *Дивослово*. 2001. № 11. С. 6.

⁶ Качуровський І. Покірні правді і красі (Леся Українка та її творчість). *Променисті сільветки*: зб. літературознав. розвідок. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. С. 86.

⁷ Ігнатенко М. Леся, ми і європейська культура ХХ ст. *Слово і час*. 1995. № 3. С. 50.

⁸ Левченко Г. Навколорелігійний дискурс в епістолярії та науково-публіцистичних працях Лесі Українки: гностицизм чи атеологія? *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Філологія. Літературознавство. 2013. Т. 222. Вип. 210. С. 24.

на кшталт «атеїстка» чи «християнка» є «надто кучими, щоб означити її богоборчі шукання та духовні сумніви»¹.

В оцінці С. Кочерги, світоглядна позиція поетеси носить риси «індивідуального інтелігібельного просвітлення»².

Як бачимо, в оцінках світоглядних пріоритетів Лесі Українки відображаються діаметрально протилежні погляди, починаючи від М. Зерова, який знаходить в її життєвій філософії «антихристиянський ... дух і тон»³, до позиції М. Моклиці, яка вважає, що у поетеси критика християнства під впливом Ніцше і власної непереборної потреби справедливості «завершилася прийняттям християнства»⁴.

Слушною здається нам думку Л. Скупейка про те, що «...українська авторка ставилася до християнства не як теолог чи філософ-доктринер, а як історик-аналітик і культуролог. З цього погляду християнство поставало культурно-історичним явищем, що прийшло на зміну античності, увібравши в себе набутки давніх культур і релігій»⁵.

Таким чином, незважаючи на велику увагу дослідників до питання «Леся Українка і релігія», одностайної думки з цього приводу не існує й, мабуть, зважаючи на багатоманітність суджень, не може існувати.

1.2. «Одержима»

Написання драматичної поеми «Одержима» співпало з особистою драмою, яку переживала Леся Українка, – смертю близької людини. Саме біля смертного одра С. Мержинського за одну ніч (!) створила поетеса цей

¹Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. Т. 3. С. 217.

²Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів : монограф. Луцьк : Твердиня, 2010. С. 312.

³Зеров М. Леся Українка. *Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка (нарис з новітнього українського письменства)*. Дрогобич : «Відродження», 2007. С. 391.

⁴Моклиця М. В. Естетика Лесі Українки (Контекст європейського модернізму). Луцьк : Волин. нац. ун-т, 2011. С. :3.

⁵Скупейко Л. Леся Українка й (анти)християнство. *Біблія і культура* : зб. наук. ст. Чернівці : Рута 2008. Вип. 10. С. 61-62.

шедевр. Проте ідея та образи твору в поетеси виникли раніше: ще 1900 року вона написала поезії «Жертва», «Я бачила, як ти хилився додолу...», «То, може, станеться і друге диво...», в яких за основу взято було той самий біблійний сюжет і ті ж образи, що і в аналізованій драматичній поемі.

Особисті переживання Лесі Українки поєднуються в драмі з глибоким філософський змістом, що виводить її за рамки автобіографічного твору, за допомогою образу Месії, зазначає Н. Банацька, «авторці вдається «піднести» особисту втрату і трагедію до рівня всесвітньої трагедії»¹. Епістолярна спадщина Лесі Українки повною мірою відтворює її душевний стан під час написання «Одержимої», допомагає усвідомити ідейний задум драми, зрозуміти алегорію образів, відчутти народження художніх асоціацій.

Вперше «Одержиму» було надруковано у журналі «Літературно-науковий вісник» за 1902 рік.

В основі твору – епізоди з життя Христа напередодні розп'яття та Воскресіння. У фокусі авторської уваги перебуває насамперед його прихильниця – Міріам (Марія-Магдалина). Месія у творі лише напівприсутній: вся дія у творі – навколо нього, всі розмови – про нього, але сам Месія з'являється на авансцені епізодично.

Леся Українка, дотримуючись більш канонічного потрактування образу, бачить Міріам не апостолом, проте наділяє її виключною внутрішньою силою та неспокоєм, ідейною духовною послідовністю – вона варта бути поряд із Месією, котрий це розуміє, однак для нього це є неприйнятним:

Месія: Ти дорівнятиш хочеш...

Міріам (з поривом): Ні, Месіє, я не рівняюся до тебе, ні! Я знаю те, що я нещасна жінка².

¹Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ : Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. С. 7.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

Нещасною Міріам почувається, бо глибоко переживає той факт, що не може відмовити дорогої їй серцю людину від непотрібної, на її думку, жертви. Порив героїні (зазначений у ремарці) свідчить про те, що наблизитися до Месії вона хоче не з користі, як більшість, а з любові, з палкого бажання розділити його самотність¹.

Вже перший монолог Міріам віддзеркалює трагічне розуміння Месії:

Який він самотній, Боже правий!

Невже йому не можна допомогти?

Невже він завжди буде самотній?..

А для Месії? – знову «слава в вишніх»?

І тільки слава? О, яка ж то кара

Месією, що світ рятує, бути!

Всім дати щастя і нещасним бути...².

Весь текст «Одержимої» є своєрідним оплакуванням Месії і коханого чоловіка водночас.

Саме кохання стало тим найсильнішим та наймогутнішим рушієм сюжету твору Лесі Українки. Любов між Месією та Міріам тут сповнена не тільки пристрасті, але й тим, що створює раціонально неусвідомлювані життєві погляди, які підкреслюють неповторність людини. Таку любов можна досягнути тільки інтуїтивно, на підсвідомому рівні.

Леся Українка майстерно передала стан самотності героїні, її душевну тугу і тривогу є наслідком життя без опори на загальнолюдський принцип буття, втілений у християнському вченні, – любові. В такому аспекті самотність сприймається як моральне покарання. Тому, ніби усвідомлюючи свою причетність до загибелі Месії, Міріам приймає рішення вмерти, свідомо провокуючи юрбу на здійснення вбивства, щоб довести свою відданість Христу. На думку Н. Банацької, останнє слово Міріам про любов було

¹Баранова І. Драматична поема «Одержима»: новий етап становлення діалогу у творчості Лесі Українки. *Літературознавчі обрії*. 2010. Вип. 17. С. 170.

²Твори Лесі Українки. URL :<https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

звернене до натовпу, який закидав її камінням. Такий вчинок відповідав вченню Ісуса Христа, яке вимагало любові до ворогів¹.

Стан самотності Ісуса Христа, в якому він перебуває перед здійсненням задалегідь визначеної для нього місії, схоже, добре знайомий і самій поетесі, яка часто наражалась на нерозуміння, залишаючись наодинці із собою, але виконала свою місію – віддала всі душевні сили, поетичний талант людям.

Як справедливо зауважує І. Бетко, «...свідомо жертвними натурами виведені обидві центральні постаті драматичної поеми «Одержима» – і Месія, і Міріам. Хоч мотиви в кожного свої. У Міріам – моральний максималізм, скерований позитивним полюсом на Месію й почасти на себе, у Месії – покликання врятувати світ. Моральний максималізм можна вбачати і в позиції Месії, враховуючи, що тут він обмежується ним самим, отже, зникає в загальнолюдському контексті християнського вчення»².

Міріам притаманні кращі людські риси – житейська мудрість, самовідданість, співчутливість, прозорливість, відданість, активність, що виявляються під час роздумів і міркувань. Разом із тим, вона багатогранна, пристрасна й рішуча особистість, свідченням чого виступають її емоційна неврівноваженість, схильність до розчарування, утрата впевненості в собі.

Тому цілком закономірно постає питання: а в чому виявляється одержимість головної героїні? Адже, як слушно зауважує Л. Жванія, у героїні Лесі Українки немає явних, фізичних ознак одержимості³.

«Міріам, «одержима духом», – діагностує поетеса: *«в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі, вона бачить там когось удалині»*⁴.

¹Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ : Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. С. 11.

²Бетко І. Драматична поема «Одержима»: проблема морального максималізму. *Дивослово*. 1995. № 2. С. 20.

³Жванія Л. В. Діалог із Книгою книг у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима». *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 287-293.

⁴Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

Міріам усвідомлює свою одержимість: «Чого ж се я слідом за ним блукаю? / Чого? Сама не знаю. Певне, дух / мене сюди завів на певну згубу»¹, Проте, на від відміну від інших численних прохачів, вона не просить Месію про зцілення: «нічого / просить не мала в нього: ні здоров'я, / ні страви на безхліб'ї»². Одержима прагне не отримати, а віддати життя замість Месії або померти разом з ним:

*Учителю! чи ти мені дозволиш
пролити кров мою?
А може, кров'ю викупить я зможу...
Якби ти хтів прийнять від мене викуп,
щоб не лилась твоя святая кров!
Нехай даремне! То позволь загинуть
хоч не за тебе, то з тобою вкупі!*³.

Таким чином, звернення поетеси у драматичній поемі «Одержима» до біблійного тексту постає вираженням її духовних і творчих шукань. Переосмислюючи канонічний сюжет у філософському руслі, Леся Українка намагається знайти відповіді на «вічні» питання про сутність свободи, любові й ненависті, про жертвність у людському та Божественному вимірах.

1.3. «Руфін і Прісцілла»

На відміну від «Одержимої», робота Лесі Українки над драмою «Руфін і Прісцілла» тривала довгий час. Розпочавши працю в 1906 році, чорновий варіант вона створила в серпні 1908 року, але й після цього впродовж ще двох років працювала над остаточною редакцією. Усвідомлюючи, що через критику християнства п'єса не пройде цензуру, вона підготувала «пом'якшену» версію драми, однак і це не допомогло: вперше твір надруковано в журналі «Літературно-науковий вісник» за 1911 рік з

¹Там само.

²Там само.

³Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

численними редакційними купюрами та скороченнями. Зокрема, була усунена п'ята дія п'єси.

У центрі драми постає конфлікт між застарілим язичництвом та раннім християнством через призму протистояння головних дійових осіб.

Н. Зборовська вважає, що конфлікт п'єси розгортається у психологічному просторі й знаходить вияв у боротьбі «між аскетичною (духовною) тенденцією та інстинктом (сексуальністю)»¹. Л. Масенко загострює увагу на тому, що «протистояння двох світів проектується на стосунки закоханої подружньої пари – Руфіна і Прісцілли»²; Г. Гаджилова, крім цього протистояння вбачає, конфлікти між Руфіном і Парвусом, між Руфіном та іншими християнами тощо³. Але, як слушно зазначає Т. Вірченко, названі конфлікти виникають насамперед на ґрунті світоглядно-релігійних позицій дійових осіб, а не на основі відмінностей характерів⁴.

Цікаво зазначити, що М. Моклиця вважає, що «протистояння Руфіна і Прісцілли у драмі нема. Вони просто різні люди, по-різному думають і відчувають»⁵. Однак ми не поділяємо цю точку зору.

Початок конфлікту між Руфіном і Прісціллою пов'язаний із відвідуваннями дружиною високого патриція таємних зібрань християн у катакомбах (зав'язка), що викликало у Руфіна тривогу і страх за неї і за себе самого. Але на застереження чоловіка про небезпеку від «всякого люду бродячого» дружина відповідає заспокійливо:

*Тепер я не подібна до багачки,
та й якби мала що, дала б охоче*

¹Зборовська Н. Моя Леся Українка : есей. Тернопіль : Джура, 2002. С. 141.

²Масенко Л. Великі роздоріжжя (Національна і соціалістична ідеї у драмі Лесі Українки «Руфін і Прісцілла»). *Сучасність*. 1996. № 5. С. 98.

³Гаджилова Г. Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцілла»: проблематика, поетика, становлення тексту: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ : Ін-т літ. ім. Т. Шевченка, 2001. С. 9.

⁴Вірченко Т. Драматизм релігійних протистоянь у п'єсі Лесі Українки «Руфін і Прісцілла». *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 113.

⁵Моклиця М.В. Драматургія Лесі Українки: PRO ET CONTRA християнства. *Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика*. Луцьк : Вежа, 2002. С. 337-344.

*усякому, хто б мав потребу в грошах, –
то що ж мені боятися розбою?¹.*

Руфін усвідомлює, що в їхніх стосунках відсутня гармонія душ: «Я знаю (...) стою вже здавна за порогом / душі твоєї...», що більше поглиблює це протистояння між ними.

Прісцілла всіма силами стає на захист чоловіка, переконуючи християн у тому, що він нікого не видавав і не зраджував. Натомість, Руфін виявляє увагу до тестя АеціяПанси, цікавлячись його справами, що, на думку Т. Вірченко, свідчить про намагання поетеси передати гармонію характерів людей із різними релігійно-світоглядними поглядами².

Патрицій відчуває силу і твердість християнського фанатизму дружини, зауважуючи, що вона готова й його утопити «для слави християнства», що свідчить про кардинальну зміну характеру героїні в умовах первісної християнізації жінки. Руфін же, визнаючи, що дружина зрадила його «для Христа», обіцяє їй: «та я тебе не зраджу ні для кого / і ні для чого»³. Однак вимога Прісцілли прийняти Руфіном християнство грубо руйнує гармонію родинних стосунків. Втім, це не дуже її турбує, оскільки більш важливим для неї постає «Суд Божий», заради якого жінка готова навіть віддати життя:

Я здавна вже мов гість на сьому світі.

Душа моя вгорі...⁴.

Підтвердженням цієї рішучості Прісцілли є її спокійне сприйняття смертного вироку язичників. У цей час вона виявляє не лише спокій, а й помітне піднесення, зумовлене прагненням до єднання душ людських в одній вірі, якою вона вважає християнську. І така стійкість та спрямованість на добротворення стають визначальними рисами характеру героїні.

¹Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

²Вірченко Т. Драматизм релігійних протистоянь у п'єсі Лесі Українки «Руфін і Прісцілла». *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 114.

³Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

⁴Там само.

Важливе місце у драмі належить протистоянню Руфіна з проповідником християнства пророком Парвусом.

Взагалі образи пророків дуже поширені у творчості Лесі Українки. Ідея національного провідника, який заради рідного народу готовий був скласти на жертвний вівтар самовідданої праці власне життя, постійно живила її творчу уяву. Як зазначає В. Сулима, «пророки у Старому Заповіті – це Божі посланці, святі мужі, яких Бог час від часу посилає до народу, щоб звіщати свою волю, попереджувати про майбутнє, застерігати від гріха. Провидці ніколи не виступають з волі людської, а завжди перебувають у богонатхненному стані, тому бачать те, чого інші не добачають, передрікають майбутнє, але передусім – виголошують Божу істину перед лицем народу»¹ [с. 4].

Образи пророків змальовані Лесею Українкою в багатьох творах, побудованих на біблійних і міфологічних сюжетах: фальшивий пророк у «Кассандрі», єпископ з драми «В катакомбах», Монтаньяр з діалогу «Три хвилини», Годвінсон з драми «У пущі», Парвус, єпископ і диякон з твору «Руфін і Прісцілла», Ізоген з «Адвоката Мартіана», пророк-відступник з «Вавилонського полону, гнаний пророк з «Одержимої» та ін.

Однак, в аналізованій драмі Парвус та інші християни виглядають, як зазначає Н. Колошук, «дикими фанатиками космополітизму, людьми поза культурними цінностями, чим невігідно відрізняються від римських громадян, сповнених гідності свого становища. Угодовство та нице лицемірство християнських зверхників особливо явно виступає на перший план у колізіях звинувачення Руфіна у зраді, висунутого Парвусом»².

Саме після спілкування з Парвусом патрицій відзначив войовничий характер деяких первісних проповідників християнства, які брутально звертаються до іновірців, на кшталт: «гадючий виродку», «нащадку пекла»,

¹Сулима В. І. Біблійні концепти і проповідницька традиція української літератури. *Слово і час*. 2007. № 12. С. 3-14.

²Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. Т. 3. С. 218.

«душе смердяча», які Парвус називає особливими виявами віри: «Ні, се такий вогонь святого гніву! / Ні, се таке святе безумство віри...»¹.

Коли ж Руфін висловлює великий жаль із-за великого кровопролиття за християнську віру, Парвус не лише не заперечує жорстокості релігійних катаклізмів, а й прогнозує всесвітнє поширення пожежі, на якій «світ новий настане»². У цьому патрицій убачає небезпеку стати чужинцями в ріднім краю, руйнацію працьовитості, поширення жебрацтва.

Прісцілла підтримує позицію Парвуса, звинувачуючи чоловіка, в тому, що він не збагнув сутності божого царства, яке настане. Коли ж Парвус виявляє відверту й жорстоку злорадість:

*Так варті ж ви, щоб вас пожерли змії
і люті чуда-юда океану!
О, як душа моя в долоні плеще,
ввижаючи погибель нечестивців!*³,

Руфін зрозумів, що протистояння язичества та християнства може бути дуже кривавим.

Аби якось виправдати дружину й знайти в християнстві те краще й людяне, що воно проголошує, головний герой визнає, що більшість задумів християн так і залишаються словами, а християни вимагають за втілення їхніх обіцянок не просто нагороду, а «надгороду» у вигляді «вічного щастя».

Не внесла заспокоєння в душу Руфіна і розмова з християнином-рабовласником Люцієм, від якої він очікував народження його віри в християнство. Однак ця віра в нього так і не з'явилася: більше того – він відчуває себе ще більш спустошеним і відмовляється служити цезарю, бо він тиран, і вірити новому богові, відступивши від усього й від усіх. Рештками колись вольового і впливового патриція залишилися тільки зневіреність і розчарованість.

¹Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

²Там само.

³Там само.

Діалог Руфіна з префектом Риму КаємЛетіцієм про громадянську службу лише підкреслює глибину руйнації характеру патриція, показуючи, що він остаточно втратив і почуття обов'язку громадянина, і особисту відповідальність за державу. Крім того, він відчув нещирість у висловлюваннях префекта.

Друга дія п'єси, в якій висвітлюються внутрішні незгоди у християнській общині, члени якої збираються в домі Руфіна, обривається приходом центуріона з вояками, які за доносом шпигуна Крусти арештовують усіх присутніх. При цьому опирається арешту лише християнин Нартал, який, як і Руфін, прагне мати право вільного вибору, через те обох більше обурює чужа духовна влада, ніж неволя тілесна, яку вони ладні стоїчно терпіти¹.

Найбільше пригнічує Нартала те, що нова віра увічніює його рабство, про що він із відчаєм говорить Люцієві:

*Завжди був рабом!
Римляни ж не дають ніколи, зроду
своїм рабам визволу. Ти купив
мене з душею. Поки був у пана,
я знав, що слід римлян всіх ненавидіть,
а тут я мусив полюбити тебе².*

У сильних і багатогранних характерах патриція Руфіна, його дружини Прісцілли та інших дійових осіб відобразилися дві світоглядно-релігійні стихії. Одна з них – язичницька – вже втрачала потужність і перспективу, а інша – християнська – ще тільки набирала сил і підтримки великих мас. Однак, як підкреслює Леся Українка, народні маси зневірилися не так у самому язичестві, як у страшній сутності рабства земного і реального. Тому руйнації підлягали не лише окремі риси чи характери людей, а й сімейні та

¹Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. Т. 3. С. 217.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

суспільні устої, переглядалися найвищі духовні цінності та способи їх творення.

Н. Зборовська доходить висновку, що «Поєднавши у символічній смерті духовною любов'ю Прісціллу і Руфіна, Леся несвідомо утверджуватиме українське християнство – як відродження культури життя у його високому духовному смислі і значенні – із Сином Людським, із жіночою духовністю. Таким чином завершується духовний двобій з апостолом Павлом: наперекір його патріархальній доктрині утверджується єдність божественної суті жінки (якою є душа) і божественної сутності чоловіка (якою є світло свідомості)»¹.

На думку Н. Колошук, драма «Руфін і Прісцілла» не дає підстав говорити про релігійність авторки, хоча й також не свідчить про атеїзм на рівні радянського тлумачення. Твір спрямований проти догматизму будь-якої ідеологічної доктрини, насаджуваної у якості колективної моралі та прямого керівництва до дії².

Таким чином, розглянута п'єса переконливо підтверджує зв'язок поетеси зі світовою культурою, її погляди на чутливі проблеми віри й релігії. Вона не приймала квазіхристиянську смиренницьку мораль, насаджувану імперською ортодоксальною церквою тодішньої Росії, що проголосила себе «третім Римом». Як вважає М. Ігнатенко, європейськість світогляду Лесі Українки полягала в його зв'язках з філософськими ідеями Шопенгауера, Бергсона та Ніцше, які були співзвучні чужій будь-якому догматизмові поетеси³. Ясна річ, що це все було далеко від пропагованого радянським літературознавством атеїзму.

¹Зборовська Н. *Моя Леся Українка* : есей. Тернопіль : Джура, 2002. С. 148.

²Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. Т. 3. С. 219.

³Ігнатенко М. Леся, ми і європейська культура ХХ ст. *Слово і час*. 1995. № 3. С. 51.

1.4. «На полі крові»

Драматичну поему Лесі Українки «На полі крові», яку написано в 1909 році й уперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» за 1910 рік, відносять до малих драматичних форм. Цей твір із практично відсутнім сюжетом є, по суті, гострою дискусією між двома персонажами, які виявляють своє ставлення до найважливіших проблем буття. У діалозі «На полі крові» використано конкретний євангельський мотив – оповідь про зраду Іудою Іскаріотським Ісуса Христа, який, рятуючи людство, прийняв мученицьку смерть на хресті.

В основі сюжету драми «На полі крові» лежить Євангеліє від Матфія (Матфій, 27, 6-8), в якому йдеться про таке.

«Тоді Іуда, що зрадив його, побачивши, що він засуджений, і розкаявшись, повернув тридцять срібників первосвященикам та старійшинам, кажучи: згрішив я, зрадивши кров невинну. Вони ж сказали йому: що нам до того? Гляди сам. І, кинувши срібники в храм, він вийшов, пішов і удавився. Первосвященики ж, взявши срібники, сказали: не дозволено класти їх у скарбницю церковну, тому що це ціна крові. І, скликавши раду, купили за них землю гончареву для погребіння подорожніх. Тому і зветься земля та «землею крові» до цього дня. Тоді збулося сказане пророком Єремією, який говорить: і взяли тридцять срібників, ціну Оціненого, Якого оцінили сини Ізраїля, і дали їх за землю гончареву, як сказав мені Господь»¹.

Як зауважує Н. Вівчарик, існує два варіанти твору. На думку критиків, перший із них є ближчим до містерійної форми у порівнянні з другим. У 1909 році письменниця надіслала п'єсу до «Літературно-наукового вісника», проте її творча уява продовжувала осмислювати драматичний конфлікт. Незважаючи на те, що твір уже був підписаний до друку, Леся Українка

¹Євангеліє від Матфія. URL : <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/evangelie-ot-matfeja.html>.

вирішила суттєво скоротити п'єсу, вилучивши з тексту сцену, у якій жінки-мироносиці приносять Юді звістку про воскресіння Христа, та монолог Юди, який настільки злякався зустрічі з Ісусом, що вирішив укоротити собі життя.

Викреслені уривки, особливо кінцева сцена каяття, суперечили накресленому з самого початку образіві зрадника, який виправдовує свій злочин власницькою мораллю. Крім того, сцена самосуду, у якій Юда під впливом розмови з трьома жінками усвідомлює свій злочин і, боячися кари, вішається, певною мірою пом'якшувала безкомпромісне викриття і засудження зрадництва. В остаточному варіанті Леся Українка усуває наведені місця.

У 1910 році у згаданому часопису було надруковано другий варіант драматичної поеми, а перший Львівський оперний театр використав для постановки на сцені¹.

Досліджуючи драму Лесі Українки «На полі крові», М. Кудрявцев зазначає, що твір з'явився «на зламі епох, у міжреволюційне затишшя й очікування нових бур» і «був своєрідною художньо-філософською інвективою відвертій апологетиці нищих сторін людського буття, передусім морального виправдання будь-яких злочинів»². Дослідник, відносячи до творів, які виправдовують зраду, повість А. Андрєєва, посилається на вислів М. Рильського про те, що «драматичний етюд Лесі Українки «На полі крові» був ніби прямою відповіддю Андрєєву і подібним йому захисникам мерзоти»³.

На полемічному характері драми Лесі Українки «На полі крові» наполягав також академік О. Білецький: «... В буржуазній літературі епохи занепаду ставлення до Іуди змінилося. По лінії апологетики Іуди пішов і

¹Вівчарик Н. Трансформація Євангельського сюжету в п'єсі Лесі Українки «На полі крові». *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)* : зб. наук.пр.(матер.всеукр. наук.-практ.конф.(25-26 лютого 2021 року, Львів). Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. С. 20.

²Кудрявцев М. Г. Драма Лесі Українки «На полі крові» у контексті світової іудіади. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2012. Вип. 31. С. 267.

³Рильський М. Слово про Лесю Українку. *Правдива іскра Прометей*: літературно-критичні статті про Лесю Українку. Київ : Дніпро, 1972. С. 72.

Леонід Андреев. Момент прихованої літературно-громадської полеміки в діалозі Лесі Українки безсумнівні»¹.

М. Кудрявцев вважає, що поема-драма Лесі Українки є гострим викривальним виступом проти ніцшеанського культу індивідуалізму, теорії «надлюдини» з її вседозволеністю й ігноруванням моральних законів, що поширювалися в тодішній російській і зарубіжній літературі. Цей твір підкреслює несумісність морально-етичних концепцій української поетеси-гуманістки з ніцшеанськими світоглядними засадами².

Отже, точка зору про інвективний характер драми Лесі Українки «На полі крові» є домінуючою в українському літературознавстві, яку ми цілком поділяємо.

Леся Українка зосередила свою увагу на художньому дослідженні психології зради Юди та подальшої його поведінки після морального злочину. Вона намагається об'єктивно, неупереджено ставитися до головного героя твору, навіть спочатку не подає його імені, називаючи його просто «чоловік». Про особу чоловіка, який важко працює на полі, читач дізнається через його діалог із випадковим прочанином, який повертався з прощі з Єрусалиму. Він, відчуваючи спрагу, просить у головного героя води і з вдячністю благословляє його. Проте розмова набуває несподіваного продовження, і таким чином відбувається поступова «ідентифікація» Юди. Український літературознавець в екзилі Д. Козій відводить щирому і безпосередньому у своїй наївності прочанинові роль психоаналітика, «який з допомогою вміло сформульованих питань видобуває з підсвідомости Юди те, що в ній заховалося під сімома печатями»³.

В образі прочанина письменниця втілює передусім морально-світоглядні засади народу, який незалежно від ідейних, політичних, класових

¹Білецький О. Леся Українка і російська література *Правдива іскра Прометей*: літературно-критичні статті про Лесю Українку. Київ: Дніпро, 1972. С. 57.

²Кудрявцев М. Г. Драма Лесі Українки «На полі крові» у контексті світової іудіади. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2012. Вип. 31. С. 269.

³Козій Д. Проблема трагічної провини у драматичних творах Лесі Українки. *Глибинний етос*: нариси з літератури і філософії. Торонто: Видання курсів Українознавства ім. Юрія Липи, 1984. С. 150.

критеріїв дає власну оцінку зраді й відступництву. У своїх коротких і лаконічних репліках він, на погляд М. Кудрявцева, висловлює народне ставлення до зрадництва взагалі, у його устах звучить моральний осуд підступному фарисейству і всякій іншій мерзоті¹.

Уже з перших реплік прочанин відчуває у співбесідника внутрішню озлобленість і неприязнь до людей. Це стосується всіх оточуючих його людей. Зокрема, з неприхованим цинізмом Юда говорить про жінок, порівнюючи їх із собаками:

*Не говори мені про те жіноцтво!
Жінки, як ті собаки, – раз погладь,
а потім хоч щодня лупцюй, все стерплять!
та й руки ще лизатимуть...².*

Коли ж прочанин упізнає в ньому не просто учня пророка, а зрадника-хриstopродавця, Юда цинічно і нахабно заявляє про свій вчинок як про звичайну купівлю-продаж:

*...Дурень той або злочинець,
хто дарма віддає. Хто ж продає,
то значить, що йому потрібні гроші,
а більше нічогосінько не значить³.*

Намагаючись виправдати свій низький вчинок, Юда виставляє Христа в очах прочанина винуватцем власних негараздів. У ході бесіди з'ясовується, що невдячний учень походив з багатого роду («*Та ж я отецький син, ще й одинак! / Я спадок мав від батька: виногради, / і ниву добру, і садок і дім / Все мав я в Каріоті*»⁴), а за Христом пішов із корисливою метою, щоби через Учителя якнайшвидше знайти пряму дорогу до царства Божого. Однак

¹Кудрявцев М. Г. Драма Лесі Українки «На полі крові» у контексті світової іудіади. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2012. Вип. 31. С. 269.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

³Там само.

⁴Там само.

Ісус зазначив, що царство Боже здобувається великими і добрими ділами на землі, й запропонував Юді:

*Ну, то роздай усе, що маєш бідним;
і йди за мною¹.*

Сподіваючись швидко знайти дорогу до такого бажаного едему, Юда, який з презирством ставиться до жебраків, з корисливою метою зрікається своїх статків, розраховуючи взамін отримати владу над людьми. Коли ж виявилось, що заради досягнення мети потрібно у земному житті самому служити людям, Юда зраджує Учителя, погляди якого він ніколи не поділяв. Зрадник не міг простити Христу не тільки матеріальні втрати, а й моральних чеснот, порядності, чесності й безкорисливості Учителя, які невдячному учневі були незнайомі. Мотивацію і виправдання злочину Юда знаходить у необхідності матеріальної та моральної компенсації за втрачене й за те, що його сподівання не виправдалися:

*Нічого в світі я не мав, крім нього, –
хіба ж не мав я права знов міняти
його на те добро, що я втеряв
з його причини².*

Мабуть, з метою загострення конфлікту, Леся Українка порівнює укладену Юдою з фарисеями угоду з продажу людини з базарним торгом при продажі худоби, тобто зі звичайною комерцією:

*Так само продають їх, як і все,
як гуси, як худобу: поторгують
і вдаряють по руках. Ти ж думав як?
А потім з рук у руки віддають їх
тому, хто купить. От і все. Не бачив?³.*

Н. Вівтарюк вважає, що таким чином реалістичні картини селянських буднів накладаються на біблійну історію про 30 срібняків¹.

¹Там само.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

³Там само.

Розкриваючи всю огидність меркантилізму, бездушного прагматизму, споживацьких законів самоствердження, заздрості, недобррозичливості, ненависті до ближнього, які проступають у висловлюваннях Юди в драматичній поемі Лесі Українки, М. Кудрявцев, відмічає, що Юда і не приховує своїх поглядів, він відвертий у своєму цинізмі й нахабстві. Як слушно підкреслює дослідник, «філософія такого прагматизму, що утверджує моральне право людини на злочин, який трактується як життєва необхідність, розвінчується у драмі «На полі крові», головний персонаж якої – своєрідна трансформація та еволюція євангельського образу зрадника, котрий часто у життєвих реаліях може залишатися безкарним: не випадково Юда у Лесі Українки не вішається, як його біблійний аналог, а працює в поті чола, мріючи повернути втрачене на полі, купленому ціною крові Вчителя»².

Свою оцінку Юдиному злочину поетеса вкладає в уста прочанина, котрий, дізнавшись про Юдин поцілунок, у гніві кидає у вічі зрадникові сувору правду-осуд і народний вирок зрадництву: «Геть від мене сатано! ... Будь проклят!»³ «Тебе убити мало»⁴.

Огидний вчинок Юди у драмі Лесі Українки мотивується не лише меркантильними інтересами, але й духовною ницістю, на чому акцентує І. Бетко, яка вважає, що проблема зради в даному разі постає у своєму крайньому прояві – як духовне відступництво, якому, за Лесею Українкою, немає навіть найменшого виправдання⁵.

Можливо, через це поетеса відмовляється від суголосної євангельській оповіді кінцівки, про яку ми вже згадували. Адже у неї Юда не кається і продовжує жити на отримані криваві 30 срібняків. Навіть камінь прочанина,

---

¹Вівчарик Н. Трансформація Євангельського сюжету в п'єсі Лесі Українки «На полі крові». *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)* : зб. наук.пр.(матер.всееукр. наук.-практ.конф.(25-26 лютого 2021 року, Львів). Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. С. 23.

²Кудрявцев М. Г. Драма Лесі Українки «На полі крові» у контексті світової іудіади. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2012. Вип. 31. С. 269.

³Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

⁴Там само.

⁵Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки. *Слово і час*. 1991. № 3. С. 34.

кинутий услід зрадникові, не долітає до цілі. Цим, вважає М. Кудрявцев, підкреслюється живучість підлоти, яку у реальному житті не завжди можливо покарати¹.

Цікаву трактовку сцени з камінням висловив глава Української греко-католицької церкви Святослав (Шевчук) у розмові з відомою письменницею О. Забужко, яку ми проаналізуємо далі.

Повним антиподом Юди у поемі-діалозі постає образ Ісуса Христа, який певною мірою втілює морально-етичний та естетичний ідеал поетеси, що переконливо заперечує фальшиві вульгарно-соціологічні твердження радянського літературознавства про антихристиянський, атеїстичний зміст її творчості. Твір висвітлює біблійне розуміння Лесею Українкою центральних постулатів соціальної справедливості, добра і зла, правди і кривди.

Навіть не вірячи, що Христос є сином Божим, прочанин був переконаний в тому, що *«він був таки великий чоловік»*², що викликало роздратування в Юди, який, який, навіть тупнувши ногою, заперечив: *«Ні, він не був великий! То велика / була його жадоба і пиха!»*³. Тут ми бачимо елементарну підміну понять: те, що було притаманне йому, маніпулятор переносить на інших.

Показово, що Ісуса Христа тепло сприймають знедолені, нещасні, бідні, але ненавидять ті, хто зажерливий, хижий, хто ніколи не захоче простягнути руку ближньому:

*Голота нас любила, а заможні
не прийняли б за наймита такого,
що був учеником – ба ні, слугою! –
їх ворога⁴.*

¹Кудрявцев М. Г. Драма Лесі Українки «На полі крові» у контексті світової іудіади. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2012. Вип. 31. С. 270.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

³Там само.

⁴Там само.

Отже, взявши за основу відомий християнський сюжет, Леся Українка у драмі «На полі крові» акцентує увагу передусім на соціальному аспекті, висловлюючи біблійне розуміння суспільно-етичних взаємин. Ідея соціальної справедливості проектується у творі крізь призму християнської моралі. Юда, як носій соціальної кривди, виступає антиподом тих моральних ідеалів, уособленням яких є Христос.

1.5. «Йоганна, жінка Хусова»

Драматичний етюд (за власним визначенням Лесі Українки) «Йоганна, жінка Хусова» написано в 1909 році й уперше надруковано в журналі «Рідний край» того ж року.

Для цього твору поетеса обирає Галілею за євангельських часів, коли вона перебувала під владою Римської імперії. Як зауважує Б. Якубський, так само, як і в драмі «Руфін і Прісцілла», в етюді описується доба раннього християнства (друге століття нової ери) і так само в центрі твору показано стикання «римського» й «християнського» світоглядів. Але в «Йоганні, жінці Хусовій» зображена зовсім протилежна, ніж у «Руфіні і Прісціллі» ситуація. Якщо у драмі, не зважаючи на різні релігійні погляди, чоловік із любові до неї приймає на себе її провину й жертвує собою, то в етюді показана гостра колізія тих самих поглядів. Чоловік не розуміє своєї жінки, і це призводить головну героїню до різкого внутрішнього конфлікту між своїми поглядами та своїми обов'язками¹.

На думку Л. Лавринович, головний конфлікт у творі пов'язаний із трагічною неможливістю подолати прірву між внутрішнім світом героїні та середовищем із подружніми зрадами, нещирістю, фальшем, підлабузництвом, в якому вона змушена перебувати. Йоганна з важким серцем іде в дім чоловіка після того, як пішла з нього, прийнявши Христову

¹Якубський Б. Йоганна, жінка Хусова. URL : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Guide/JakubskyBorys/JohannaHusaWife.html>.

віру. Після загибелі Вчителя вона змушена повернутися до колишнього способу життя, проте вже не може жити як раніше¹.

Основний художній задум цього етюд – художній образ Йоганни – жінки приставника Ірода Антипи, тетрарха галілейського Хуси. Хуса, Сабіна, Мелхола, «високі гості», на погляд Б. Якубського, це «антураж», про що свідчить самий заголовок твору. Для цього головного художнього образу письменниця дає дуже дотепну, вміло обдуману прелюдію, яка спрямована на підготовку до художнього сприйняття образу Йоганни².

Із цієї прелюдії читач дізнається про те, що вже сталося в минулому. Йоганна, якою ми її бачимо після повернення в дім Хуси, має вигляд дочасно змарнілої жінки (*«убрана вбого, буйні коси, мідяного кольору з золотистими полісками, прикриті простим сільським покривалом»*³), готової терпіти вім'я Христове муку ненависного їй способу життя в домі, який колись був щасливим місцем для героїні. Це був період, коли Йоганна, порушивши суспільні закони, пішла за Ісусом:

*Було б і гріх покинути його!
То ж він мене зцілив,
як я лежала на смертнім ложі!*⁴.

Саме біблійний епізод чудесного зцілення тілесної недуги Леся Українка взяла за сюжетну основу етюд, але головним стало те, що, повіривши в слово Христове, Йоганна відкриває для себе новий світ – *«світ правди, і добра, й любові, й волі...»*⁵.

У ненависному Йоганні Хусовому домі час в очікуванні царства Божого після смерті Христа тягнеться неймовірно довго:

*Ой господи! Чи довго сеї муки?
Учителю! На щό мене покинув?..*

¹Лавринович Л. Хронотоп у драматургії Лесі Українки («Йоганна, жінка Хусова», «Айша і Мохаммед», «Три хвилини»). *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. Вип. 26. С. 129.

²Якубський Б. Йоганна, жінка Хусова. URL : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Guide/JakubskyBorys/JohannaHusaWife.html>.

³Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

⁴Там само.

⁵Там само.

Коли ж те царство божє? Де ж воно?

Чи доживе душа моя до нього?»¹.

Зовсім іншою на фоні головної героїні виявляється дружина римлянина Публія Марція, котра являє собою уособлення ситого задоволення від панівних суспільних традицій. Вона розповідає про бачену нею смерть Ісуса та про невимовне страждання Йоганни, не підозрюючи, що та простолюдінка з мідним волоссям, яка в безпам'ятстві рвала його на собі, – тепер розмовляє з нею. Адже тепер Йоганна, *«розкішно вбрана: у сріблястій, прозорій, пишно вигантуваній шовками одежі, у золотому поясі; старосвітські великі обручки на руках, внизу і вище ліктя, на пальцях скількаперснів з дорогим камінням, на шиї рясне перлове намисто...»².*

Із вуст шанованої римлянки слова про смерть Ісуса та про страждання Йоганни звучать цинічно:

*Тут жінка почала волосся рвати,
без крику, без ридання, так, як мичку,
мов їй і не боліло. Скрізь навколо
Його розносив вітер. Чиста шкода,
як тії люди вроди не шанують
І що за дикий звичай – виявляти
так неподобно тузу»³.*

Протилежним образу Йоганни змальований її чоловік, що втілює тип сановника поневоленої країни, кар'єриста, дуже заклопотаного приїздом «високих гостей».⁴ Аби не скомпрометувати себе перед ними, Хуса готовий свою рабиню-наложницю видати за свою жінку. Сам брудний, він не вірить у чистоту інших людей:

*Хуса. ...згадала,
що є ще тут десь твій чоловік,*

¹Там само.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrplib.com.ua/books/author.php?id=3>.

³Там само.

⁴Якубський Б. Йоганна, жінка Хусова. URL : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Guide/JakubskyBorys/JohannaHusaWife.html>.

*та час уже йому на шию сісти,
процидривши весь посаг свій?*

Йоганна. Хузане!

*Хуса. А се ще що за норови? Вгамуйся і рада будь,
що не тягну тебе на суд за марнотратство і перелюб,
а покриваю все для честі дому!...¹.*

Але ледве встигла вийти Йоганна із світлиці, як Хуса «пригортає Сабіну» та говорить недвозначно до неї:

*І вір мені, що се далеко ліпше,
такою будь рабинєю, як ти,
ніж панею такою, як Йоганна².*

У дальшій розмові чоловіка з Сабіною Йоганна несподівано дізнається, що Хуса справив розкішну одягу своїй наложниці, для того «поїхавши навмисне до Сідону», з цього вже добре розуміє й знає, що «зрада сталася», але сталася зовсім з іншої сторони. Діалог, що відбувся між головними героями, показує, що Хуса не збирається виправдовуватися, а тим більше – каятися:

*Йоганна. Хусо,
чи правда се?*

Хуса. Авжеж, убрання гарне...

*Йоганна. Не про красу одягу я питала; –
ти ж розумієш, Хусо.*

*Хуса. Я не хочу
нічого розуміти, а тобі
мене допитуватись не подоба³.*

Бачачи нерозуміння чоловіка, жінка просить у нього розлучення, проте несподівано «хапається за голову, / мов ударена спогадом», бо ж разом згадала, що «Учитель наказував повік не розлучатись, / хіба що зрада

¹Твори Лесі Українки. URL :
<https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

²Там само.

³Там само.

*станеться...»*¹. Від цього моменту всю силу психологічного опору в Йоганни знищено, вона безсило, покійно хилиться перед «обов'язком». Остаточний вибір героїні свідчить про її жертвність, але разом з тим він стає крапкою у її пориві до іншого способу життя, а тому сприймається як трагічний особистісний крах Йоганни:

*Ні, мій муже й пане, Прошу тебе,
забудь мені те слово, –
З твоєї волі я повік не вийду*².

Стосовно поразки Йоганни, її невдалої боротьби за особисту волю, то, як вважає Б. Якубський, Леся Українка, яка добре знала погляди тодішньої середньої української інтелігенції, тогочасні побутові традиції, іншого кінця цього драматичного етюдю й не могла подати³.

Як зауважує Л. Демська-Будзуляк, Йоганна, Хуса та їхні гості – люди з різними світоглядними орієнтирами; позиції персонажів актуалізують конфлікт релігійних і морально-етичних традицій, «внаслідок чого виникав простір некомунікативності, коли герої, розмовляючи однією мовою, не розуміли одне одного»⁴.

Цікаво зазначити, що у 2001 році режисер Я. Лупій зняв український повнометражний художній кінофільм «На полі крові. Aseldama» за мотивами біблійних творів Лесі Українки «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова», «Одержима». Через усю цю оригінальну стрічку проходить головна думка про два крайні прояви смертного гріха: гордині, гріха Юди, який зрадив Ісуса, та одержимості духом Йоганни Міріам.

Таким чином, біблійні мотиви, сюжети, образи Лесі Українка активно використовувала впродовж усієї своєї творчості, але найповніше це виявилось у драмах і драматичних поемах. Звернувшись до надбань, які

¹Там само.

²Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrplib.com.ua/books/author.php?id=3>.

³Якубський Б. Йоганна, жінка Хусова. URL : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Guide/JakubskyBorys/JohannaHusaWife.html>.

⁴Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі: Пророчі голоси драматургії Лесі Українки: монограф. Київ : Академвидав, 2009. С. 135.

закріпилися в пам'яті багатьох поколінь і народів, вона використовувала розмаїття форм та засобів їх трансформації, зокрема, розширювала і поглиблювала євангельські сюжети, осучаснювала часо-просторові характеристики, надавала національно-культурне забарвлення біблійному матеріалу.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ БЛАЖЕННІШИМ СВЯТОСЛАВОМ І ОКСАНОЮ ЗАБУЖКО

2.1. Історія створення та структура «Апокрифа»

У розділі буде проаналізовано дуже незвичне видання, де поєднана художня література і оригінальна розшифровка діалогів глави Української греко-католицької церкви Блаженнішого Святослава та сучасної української письменниці О. Забужко про християнські драми поетеси – «Одержима», «Руфін і Прісцілла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова», «Адвокат Мартіан». Таким виданням, на думку М. Ясинської, яку ми цілком поділяємо, стала книга «Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку»¹.

Нами буде розкрито сутність чотирьох бесід дуже цікавих співбесідників, які намагалися самі зрозуміти й допомогти нам розібратися у тонкощах Лесевих задумів, її інтерпретаціях, оригінальних трактуваннях відомих сюжетів на ранньохристиянську та біблійну тематику. Характерною рисою цих діалогів є тісний зв'язок минулого із сьогоденням і розмірковування над майбутнім України взагалі й церковним життям зокрема.

За структурою «Апокриф» виразно поділяється на дві великі частини. Перша частина книги містить чотири розмови Оксани Забужко зі Святославом Шевчуком про Лесю Українку. Варто одразу зауважити, що ці бесіди не є літературознавчими в академічному розумінні, вони спрямовані на розкриття сучасному читачеві змісту та нюансів християнського віровчення. Саме ці знання покликані допомогти глибше зрозуміти Лесеві драми на ранньохристиянську тематику.

---

¹Ясинська М. «Апокриф / Чотири розмови про Лесю Українку». URL : <https://chytay-ua.com/blog.php?id=948>.

Другу (значно більшу за обсягом) частину «Апокрифа» складають власне твори Лесі Українки на ранньохристиянські сюжети, в яких максимально збережено авторську редакцію творів, зокрема авторський правопис у позначеннях дійових осіб, а також апокриф поетеси «Що дасть нам силу?» та її лист до А. Кримського від 27 січня 1906 року.

Коротко про співбесідників.

Оксана Забужко – відома українська письменниця, поетеса, есеїстка, твори якої перекладено багатьма мовами світу. Вона є лауреатом багатьох національних та іноземних премій. Одна з її найвідоміших книг – «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» – вперше видана 2007 року.

У цьому безпрецедентному для України інтелектуальному бестселері, – зазначає Л. Давидова, – українська культурна історія осмислена через постать Лесі Українки, найдраматичніше недооціненої та найгірше прочитаної нашим суспільством. Досліджуючи питання про роль і свідомість української шляхти, О. Забужко вважає лицарський дискурс у поетеси знаковим і таким, що вписує Україну у систему європейських міфологій¹.

Блаженніший Святослав (Шевчук) – Отець і Глава Української греко-католицької церкви; з 27 березня 2011 року – Верховний архієпископ Києво-Галицький, Митрополит Київський, з 2019 року – Почесний громадянин Львова.

Святослав Шевчук – високоосвічена людина: крім української, що є рідною, він вільно володіє англійською, німецькою, італійською, іспанською, польською, російською, латинською, грецькою мовами, а також є знавцем старослов'янської.

Як відзначає О. Забужко, Предстоятель УГКЦ Святослав є абсолювентом і доктором Папського університету святого Томи Аквінського

¹Давидова Л. М. Майстрині сучасної жіночої прози. Оксана Забужко. URL : https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/3547/1/2021-06-11_Zhinocha_proza_Zabuzhko_VV.pdf.

в Римі та глибоким знавцем морального богослов'я. Крім того, він наділений бездоганним художнім чуттям і смаком¹.

За зізнанням письменниці, творчий план книги визрів після перегляду моновистави львівського «Театру в кошику» за мотивами п'єси Лесі Українки «На полі крові» і диспуту з філософом Є. Бистрицьким на тему її християнсько-тематичних творів. В особі Блаженнішого Святослава вона знайшла людину достатньо компетентну, щоби відповісти на питання, які постали в тій дискусії.

Сам Блаженніший натякнув на спільну працю навіть трохи раніше, ніж О. Забужко, щоправда, він не передбачав, що з цих розмов постане саме книга. В інтерв'ю «Радіо Марія» Святослав Шевчук, говорячи про драми Лесі Українки, зазначив: «Ми ведемо діалоги з пані Оксаною Забужко: наскільки можна по-християнськи відчитати певні її біблійні образи. Це є знак запитання»².

Предстоятель УГКЦ Святослав каже, що прийняв запрошення до роботи над книгою, бо відчув, що мусить відкрити читачам Українку-християнку.

«Знаєте, я пригадав собі одну історію, – говорить кир Святослав під час презентації книги. – Історію стосунків Андрея Шептицького, нашого святого митрополита, з Іваном Франком. Бо ми знаємо, що Іван Франко теж мав непрості стосунки з інституційною Церквою. Десь у 60-х роках в діаспорі з'явилася така історія, що коли святкували ювілей творчості Івана Франка, митрополит Андрей Шептицький особисто вивів його на сцену Оперного театру Львова і посадив на почесному місці. Чи був той жест, чи ні, до сьогодні дискутують. Але я, коли отримав запрошення, то хотів зробити щось подібне з Лесею Українкою в сучасних обставинах, в нашій сучасній

драматургиня: ¹Забужко О. ЛесяУкраїнка як християнка чи «безбожниця»? URL : <https://blog.yakaboo.ua/ru/les-ukrayinka/>.
²Семків В. Українка. Християнка. Оксана Забужко і кир Святослав. URL : <https://zbruc.eu/node/98477>.

культури: вивести знову її на сцену уваги сучасної культури й інтронізувати на почесному місці»¹.

Оцінюючи ці розмови, професор М. Скаб зауважує, що вражає «багатошаровість і багатоаспектність бесід богослова та письменниці про розуміння і тлумачення аналізованих творів: період раннього християнства – час Лесі України – сучасне прочитання; прочитання письменницею-філологинею – прочитання богословом найвищого рангу»².

Які ж основні теми обговорюють співбесідники? Як зазначає М. Скаб, вони тлумачать теми христології: Українчине тлумачення образу Юди, а відтак і Христа у драмі «На полі крові»; культ мучеництва, принесення себе в жертву, особливо жінок у «Руфін і Прісциллі», «Адвокат Мартіан» і відгук цієї проблеми у Небесній сотні; християнство і фемінізм; ідею самотності, яка є екзистенційною темою номер один сучасної культури; роль пророка в суспільстві; проблему Церкви і родини, сім'ї, обов'язку в стосунку до Церкви та обов'язку в стосунку до родини; тему загубленого українського поганства тощо³.

2.2. Розмова перша

У центрі першої розмови, яка відбулася 27 листопада 2018 року, постає образ Юди у його стосунках із Христом, поданий у тлумаченні Лесі Українки. Діалог супроводжується міркуваннями співбесідників про ставлення поетеси до християнства як до живого богоспількування, розвінчується міф, поширений ще з радянських часів, про атеїзм видатної письменниці.

Діалог кир Святослав починає з кількох спостережень, зазначаючи, що *«ми не можемо трактувати Лесю Українку як якогось канонічного*

¹Там само.

²Скаб М. Про одне унікальне заглиблення в Лесю Українку: «Відкриття старого скарбу для нових людей» (Святослав Шевчук), або «Розмова в часі, між нею і вами» (Оксана Забужко). URL : <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/1010>.

³Там само.

екзегета», що «було би цілком хибно читати її твори як віроучительний документ, бо це абсолютно різні жанри, кожен із яких ставить перед собою інші мету й інше завдання»¹ (ЧР), але важливо, як підкреслює Блаженніший, що його «особисто вражає», це «її постійне бачення в Божому Слові – Слові, яке написано через реальні події, реальну історію, – і історичності тих елементів, які є важливими чи й джерельними для християнської віри, – певних еталонів. Еталонів, з якими вона себе співвідносить. Еталонів, до яких вона постійно апелює. Еталонів, які вона намагається запитувати, шукаючи відповіді на екзистенційні питання її особистого життя, особистого досвіду, а відтак і досвіду життя тогочасного українського суспільства» (ЧР).

О. Забужко твердить: «...те, що в нас у радянські часи називалося «атеїзмом Лесі Українки», насправді було її конфліктом із синодальним православ'ям, але це в усіх наших класиків було...». Тобто «у Лесі Українки було неприйняття інституціоналізованої церкви», а в листі до А. Кримського вона воює з павлініанською традицією (ЧР).

Співбесідники приходять до логічного висновку, що Леся Українка є апологетом християнства, але не християнства як системи віроучительної, системи абстрактних, логічних утворень, а «християнства як живого богоспілкування» (ЧР).

Сприйняття творів на християнську тематику пересічними людьми і професіоналами-богословами, безумовно, дуже різниться. Очевидно, що в теологів виникає чимало таких асоціацій, яких не має пересічний читач. Блаженніший із цього приводу каже: «Коли я читав Лесеві драми, мені спала на думку Книга праведного Йова зі Старого Заповіту. Йов там полемізує, критикує, до певної міри навіть веде війну з тогочасним старозавітним богослов'ям, розмовляє зі своїми друзями, які представляють

¹Тут і далі цитати подаються за електронним виданням «Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку». URL : <https://nashformat.ua/products/apokryf.-chotyry-rozmovy-pro-lesyu-ukrainku-920468#gallery-4> з позначкою ЧР – Чотири розмови.

традиційні, усталені канонічні уявлення про релігійне життя тогочасного Ізраїлю» (ЧР).

Продовжуючи тему, він зазначає: *«Якщо ми в світлі тих інтерпретаційних ключів подивимося на те, що читаємо в Лесі Українки, то побачимо постать Ісуса Христа, якого вона намагається збагнути, відкидаючи ті чи інші догматичні формулювання. З одного боку, у віруючих людей це викликає скандал: ну як же ж, це ж абсолютна істина, ця догматична формула, з якою не можна полемізувати, якій можна тільки поклонятися! А Лєся каже – ні, поклонятися треба живому Богу, а не нашому уявленню про нього»* (ЧР).

Іншим спостереженням кира Святослава є його думка про те, що поетеса має особливий душевний склад. *«В чому я бачу ту особливість? Ті тексти, про які ми говоримо, належать до останнього періоду її життя. Це зрілий час її творчості, – а з іншого боку, це період надзвичайного болю, фізичного болю. Це є страждаюча особа, особа, яка шукає сенс у своїх власних екзистенційних стражданнях: і фізичних, і духовних, і інтелектуальних, і, скажемо так, національних. Може, в тому появляється й той особливий жіночий погляд на драму людської екзистенції...»*(ЧР).

Своєрідно Блаженніший виявляє ставлення поетеси до Христа, для якої він є не ідеєю, а особою. *«До ідеї не можна молитися, ти її або приймаєш, або відкидаєш, – а з особою можна спілкуватися, можна розмовляти, і це є справді християнський спосіб підходу до Бога, який є для нас особою, «кимось». В постаті Ісуса Христа вона бачить Бога, який зближається до людини, і якого часами годі зрозуміти. Ті чи інші способи, якими, наприклад, Христос спілкується зі своїми учнями, – вони незрозумілі, це є виклик, це щось подібне до владування божественного світу в ментальні схеми і стереотипи навіть релігійного життя, світу людини. І те владування Бога в той дуже впорядкований світ релігійності людини, – воно викликає запитання, викликає страх, викликає необхідність обирати: між тим, що я собі уявив про Бога, і тим, який Він є насправді»* (ЧР).

Цей перехід розмови до учнів Христа переключає увагу співрозмовників на Юду, постать якого, на думку Кира, є дуже цікавою в Лєсиному сприйнятті. При цьому він звертає увагу на декілька моментів, зазначаючи, що образ Юди завжди викликав дуже велике зацікавлення в християнстві серед різного роду мислителів, філософів. Насамперед тим, що він намагався здійснити певну логічну ідею, очікуючи за це певну сатисфакцію, або, як уточнює О. Забужко, – дивіденди. Велику драму Юди Блаженніший вбачає в тому, *«що Бог, який до нього зближається, той самий Ісус Христос, – Він є щось більше, ніж тільки проект твого життя: це є жива істота, якої Юда не розуміє. Він краще зрозуміє себе, свої уявлення про Христа, ніж саму особу Христа. Христос тут показується ніби провокатором: тим, хто провокує тебе постійно змінювати свою життєву схему, провокатором, за яким потрібно йти, – і дуже часто виявляється, що йти цілком не туди, куди спочатку уявлялось»* (ЧР).

О. Забужко цілком підтримує цю ідею, зазначаючи: *«А він і по тексту там виступає як провокатор! Просто цитатно, раз у раз із того, що Юда про нього розповідає, такий портрет вимальовується!»* (ЧР).

Кир Святослав вважає, що образ Юди в інтерпретації Лєсі Українки являє собою образ людини, яка переконана, що без неї Бог не може обійтись. Однак драма такого образу полягає в тому, що Ісус іде зовсім не туди, куди Юда думав. І найбільшим розчаруванням для нього стало те, що Христос остаточно не йде будувати земне царство, а йде помирати. А це явно не входило до планів Юди. *«Тут з'являється класична євангельська істина про зудар між двома проектами життя і двома дорогами»* (ЧР).

На погляд Блаженнішого, Лєся Українка говорить правду про біблійну постать Юди, описуючи постать учня, який іде за Христом для того, щоби здобути собі кар'єру. Він продає все, що має, – свій дім, свій маєток, роздає все бідним і йде за Христом. А він себе питає: ну добре, я все продав – а що мені за це буде? Як підкреслює Святослав, таке саме питання Петро ставить Христові: ось ми покинули все – що будемо за те мати?

Блаженніший подає несподіване й оригінальне трактування сутності апостола, що продав Христа: *«Очевидно, що Юда в соборі дванадцяти апостолів виконував функцію міністра фінансів. Він носив скарбоня. Він вважав, що без нього месія як майбутній, я би сказав, цар, імператор не зможе правильно налагодити функціонування фінансів. Він хотів бути професійним фінансистом в уряді Христа. В його уяві – як і в уяві, до речі, інших апостолів – Ісус іде до Єрусалима не вмирати, він іде в Єрусалим, щоби зацарювати, возсісти на троні. Вони йдуть до Єрусалима і між собою ділять портфелі. Христос починає говорити: ні, хлопці, ви не розумієте, ви не розумієте мене – я йду вмирати»* (ЧР).

Трагедія Юди полягає в тому, що він абсолютно не готовий іти за Христом на страждання. Остаточний розрив настає, коли Христа арештовують, – і він сам є той, що Його продає. Ідея зрадництва Юди, на думку Блаженнішого, полягає в тому, що він хотів врешті заставити свого Учителя зробити те, задля чого він за Ним пішов. А Христос, знаючи, що Юда Його зрадить, – дає себе зрадити. Більше того, на Тайній вечері Христос каже до Юди: *«Сьогодні зрадник хліб вмачає з нами... Іди й роби те, що маєш зробити»*. *«Тепер нам не віриться, – говорить Святослав Шевчук, – це є еніґма – ну, як це так, що Христос дозволив себе зрадити? Як він зробив одного з Дванадцятьох своїм учнем, знаючи, що той Його зрадить, що той не розуміє Його, що відбудеться отой розрив?.. Христос дає себе зрадити. Ну, це таємниця, ми до кінця не можемо зрозуміти, чому так сталося, чому драма повернулася саме так»*(ЧР).

Блаженніший вважає, що цю драму Лесі Українки важливо розглядати не саму в собі, а в контексті *«євангельської розповіді, логіки страстей Христових і Його воскресіння, логіки спасительної жертви, яку Христос на хресті приносить, а відтак логіки надії, яка з цього всього впливає для всіх. І все це поставити в контекст особистого страждання, в якому живе наша героїня – і, пишучи цю драму страстей, пише властиво драму страстей своїх власних»* (ЧР).

Ще один важливий момент діалогу пов'язаний із так званім «поцілунком Юди». Як говорить О. Забужко, прочанин, який розмовляє з Юдою і ніби потакує, десь підтримує, в чомусь погоджується з ним, вислуховуючи всі Юдині скарги, лютує, коли дізнається, що він поцілував Христа, коли зраджував останнього. А Блаженніший коментує це як прояв межової фальші: *«Тому цей момент Юдиного поцілунку – це, я б сказав, вершина фарисейства: коли те все, що давно сталося, воно просто виявляється в такий, абсолютно кричущий спосіб. І Христос йому каже: отсим поцілунком зраджуєш себе, чоловіче. Це ж не вперше, я думаю, Юда перед тим багато разів цілував Христа! Але в даний момент – це кульмінація того розриву, який defacto стався...»* (ЧР).

Розмова прочанина з Юдою закінчується тим, що паломник бере камінь і кидає в Юду. Але камінь не долітає.

Співбесідник у зв'язку з цим повідомляє, що кидання каменю – це дуже серйозний релігійний жест у контексті Святого Письма. *«Бо каменували тих, хто defacto був віровідступником, – зауважує він. – Це є один із способів вбити, не проливаючи крові. Один з видів страти тих, хто є грішник, хто порушив Божий закон, і так далі. Але Ісус Христос, законодавець, який приходить як людина до тих людей, має дуже цікаву фразу щодо жінки, зовленої на перелюбі: «Хто з вас без гріха, – нехай перший кидає у неї камінь» (Ів. 8:7). Що сталося? Вони всі покидали каміння, і жоден камінь не долетів до тієї, кого вони хотіли каменувати, і всі розійшлися. Тож і ви, глядачі, не спішіть засуджувати і кидати каміння навіть в того, хто є засуджений. Чому? Тому що, кидаючи камінь в нього, ви defacto кидаєте камінь в самих себе. Я думаю, це просто геніальний мистецький шлях іспиту сумління, тобто переосмислення автентичності християнського життя. Заклик, до певної міри, до покаяння – не так Юди, бо Бог з ним, – але заклики до покаяння в сенсі повернення, віднайдення оцієї первинної любові»* (ЧР).

На думку Блаженнішого, це є дуже глибокий духовний меседж усім нам, що не можна судити нікого, не можна кидати камінь ні в кого, навіть в Юду, оскільки ніхто не знає до кінця, що діється в душі тої чи іншої людини. Кир Святослав висловив припущення, що *«можливо, тому Леся і трішки по-іншому намалювала життєвий шлях Юди. Він в неї не закінчує життя самогубством – але він, проклинаючи світ учителя і те поле крові, працює на ньому зі сапою...»* (ЧР).

Весь «християнський цикл» Лесі Українки починається, як зазначає співбесідниця, з «Одержимої».

Блаженніший вважає Міріам унікальною, надзвичайною фігурою, намагаючись уникати слів «єретичність» чи «ортодоксальність», оскільки, як зазначає він: *«Леся не пише нам катехизм, Закон Божий – вона пише поезію. Вона виливає свою душу, використовує певні традиційні схеми мислення»* (ЧР).

В описі Лесі Українки вона постає першою християнською мученицею, яка прийняла смерть від каменування – точно так, як і архидиякон Степан, про що можна дізнатись з «Діянъ апостолів».

Чим же одержима Міріам?, – ставить запитання кир Святослав і сам відповідає: *«Любов'ю. Чистою любов'ю! Вона одержима справжнім бажанням усю свою істоту віддати єдино Христові. Можливо, вона по-своєму його розуміє. Маємо опис жінки, яка сприймає світ, вчинки людей, навіть самого Бога через призму чистої любові, яка веде до самопожертви»* (ЧР).

Однак, констатує співбесідник, у сучасному світі слово любов є дуже здевальвованим, оскільки тлумачиться здебільшого в чисто споживацькому змісті. Цим образом, вважає він, поетеса вчиняє провокацію щодо нас.

«Я думаю, – говорить Кир Святослав, – в чому ще драма Лесиної Міріам, – ще в тому, що її образ засвідчує любов до Месії, до конкретної особи Христа, який себе віддає. Але Міріам ніяк не може пов'язати ту свою любов до Нього – з любов'ю до тих, за кого Він віддає своє життя».

Співбесідниця з ним цілком погоджується: *«Так! Це ж Він говорить: «Я їх казав любити». І вона відповідає: «А я люблю... не їх» (ЧР).*

О. Забужко, зауважуючи, що шлях до Бога є індивідуальним пошуком Його, робить висновок, що шлях Лесі Українки до Бога проходив через любов. На її думку, мабуть, найкращим її образним описом християнства на чуттєвому рівні є лист до сестри Ольги, в якому вона пише: *«Любов абсолютної справедливості не знає, але в тім її вища справедливість. У світі стільки несправедливо-прикрого, що якби не було несправедливо-лагідного, то зовсім не варто було б жити. Не від нас залежить поправити більшу половину всесвітньої несправедливості безпосередньо, будем же поправляти її іншою несправедливістю – любов'ю!»¹.*

Співбесідниця резюмує: *«Для мене це – ідентифікація з отим чуттєвим моментом християнства. Який мені дуже близький, і не тому, що я теж жінка, а з цілого ряду інших міркувань» (ЧР).*

Варто зазначити, що О. Забужко планувала обмежитися однією бесідою, в якій би були дані відповіді на всі її питання. Але розмова зачепила стільки проблемних питань, що стало ясно: потрібне продовження. До речі, сам Блаженніший зізнався, що знав, що розмова не буде закінчена в один день, зауваживши, що поки що розставлені лише інтерпретаційні ключі проблеми.

У свою чергу, його співбесідниця висловила побажання продовжити діалог найближчим часом.

2.3. Розмова друга

У продовженні розмови, яка відбулася 17 грудня 2018 року, розглянуті питання історії раннього християнства, її викривлення сучасними так званими викривачами християнства. На тлі аналізу історії раннього християнства Блаженніший розкриває поведінку героїв творів Лесі Українки,

---

¹Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

зокрема, дійових осіб драм «Руфін і Прісцілла», «Йоганна, жінка Хусова», порушує проблеми місця і статусу жінки в минулому та сучасному суспільстві.

Блаженніший Святослав детально пояснює не дуже відому пересічному читачеві історію раннього християнства, загострюючи увагу на відмінностях між християнською та поганською вірами, зокрема, в питанні жертвоприношення. Головна відмінність, на думку Блаженнішого полягає в тому, що *«Христос був водночас жертвою, священником і вівтарем. Тому те, що ми читаємо у Лесі – воно дуже християнське. Бо ж ідеться про самопожертву, більше того самопожертву – як шлях до безсмертя, самопожертву – як шлях до того, щоб дати жити іншим»* (ЧР).

Блаженніший із жалем констатує, що історія християнства, християнської Церкви і навіть християнських догм перших століть майже невідома для сучасних християн. *«Я був викладачем в Українському католицькому університеті, – говорить він, – упродовж десяти років викладав різні дисципліни. Можу сказати, що та історія навіть у клерикальному колі є дуже незнаною. Здебільшого традиція знає догматичні рухи між 1-м і 7-м вселенськими соборами, орієнтовно між IV і VIII століттями. А що було до того? Панує велике незнання того періоду»* (ЧР).

А з цього незнання користуються так звані викривачі християнства на кшталт Дена Брауна з його «Кодом да Вінчі», які експлуатують наше незнання, концентруючи увагу на отому першому періоді переслідуваного християнства. Натомість, Леся Українка, яка поставала як європейська жінка, користувалася фаховими науковими дослідженнями свого часу про раннє християнство, про християнську археологію. Тому в її творах відображене фахове представлення того часу. *«Включно, – додає Блаженніший, – з ранньохристиянськими ересями, і відлунням, і осмисленням, як жила тоді спільнота Церкви»* (ЧР).

Зачіпаючи питання про «ересі», Святослав Шевчук намагається відійти від їх оціночного судження, а тим більше не хотів би використовувати

термін «єресь» зокрема для того, щоб говорити про Лесю Українку. Адже, на його погляд, вона цього не заслуговує.

На тлі аналізу історії раннього християнства Блаженніший розкриває поведінку героїв творів Лесі Українки. Він вважає, що з-поміж творів на тему раннього християнства, найбільш зрілим є текст драми «Руфін і Прісцілла». Адже у ньому, на його погляд можна шукати теж, якою дорогою йшла поетеса. *«З одного боку, Прісцілла – класичний образ (до речі, дуже достовірний) римської жінки-християнки того часу. І Руфін – справді чесний чоловік, який чесним сумлінням, наче компасом, і своїм розумом шукає істину. Леся Українка йде цією дорогою до пошуку істини щиро, чесно, безкомпромісно, не погоджуючись на певні форми церковного життя»* (ЧР).

Постать Руфіна своїм сумлінням вказує альтернативну дорогу до Бога для чесного інтелектуала, резюмує кир Святослав. Він не приймає хрещення з рук єпископа в темниці. Але він вмирає разом зі своєю жінкою-християнкою мученицькою смертю і приймає хрещення кров'ю. Руфін, котрий спасається через жінку-мученицю, яка через спільноту Церкви доходить до мученичого вінця, через любов до неї, він чесно, чесно у своєму сумлінні, відкриває істину.

Досить несподіваними для О. Забужко, яка все життя переймається проблемами місця і статусу жінки в сучасному суспільстві, є висновки Блаженнішого про те, що *«жінка в біблійній мові – означає спільноту, народ, Церкву»* (ЧР), або його ж думка: *«Але бути жінкою – це не виконувати суспільну роль, і це не є щось, що можна в будь-який момент змінити – на протилежну стать, чи на якийсь інший вид гендеру чи сексуальної орієнтації. Це харизма, це дар Божий, велика таємниця особи – бути жінкою, таємниця, яку потрібно відкрити, реалізувати, збагнути. Тому жіноче начало, про яке ми говоримо, на мою думку, в уявленнях Лесі Українки абсолютно відмінне від гендерних теорій нашого часу чи, можливо,*

навіть від певних інтерпретацій фемінізму другої половини 20-го століття» (ЧР).

Викликає захоплення манера пояснення Блаженнішим багатьох складних сучасних філософських питань із опертям на відомості з етимології, наприклад, про Святий Дух: *«Я думаю, що кожен митець переживає натхнення, моменти просвічення, творить найвищі зразки людської культури – завдяки діянню Святого Духа. І справжня культура – вона у своїй природі завжди буде духоносна. Саме слово «культура» походить від слова «культивувати», тобто «розвивати». Та культура, яка не плекає, не створює необхідних обставин, необхідного середовища для цвітіння людини, є насправді антикультурою – культурою смерті. Але кожна культура для того, щоб бути собою, щоб не перетворюватися на антикультуру, щоб бути середовищем життя, а не смерті, має в найвищій ступені свого розвитку відкритися в культ. Культивувати – культура – культ. Чому? Тому що вона буде вести людину до народження, до розвитку життєво важливих органів, потрібних для того, щоб дихати Духом Святим, бачити Бога в обличчя, лицем в лице, щоб бути причасником – вічного життя!»* (ЧР).

Звичайно, Леся Українка, як і, напевно, майже кожна людина, еволюціонувала у своїх поглядах, що Блаженніший коментує так: *«кожна людина, а так само й кожний поет, має свою дорогу. Дорогу, яка має свій початок, свою середину, еволюцію, – і свій кінець: зрілість, апогей, вивершення»* (ЧР).

На репліку О. Забужко, що *«Так з дороги ж і збитись можна, перепрошую!»*, кир Святослав відповідає: *«Абсолютно. Так само і віра – це є дорога. Це дорога до Бога, шлях, який має свій початок, свою еволюцію і свою мету. Тому в певний момент сам Христос казав: «Я дорога, і правда, і життя» (Ів. 14: 6). Ми віримо, що не можна іти тою дорогою, не можна еволюціонувати – народитися, розвиватися, дозріти – без Божого*

супроводу. І тим Божим супроводом, який дозволяє нам зростати у вірі, і є Дух Святий, яким Господь Бог нас, сказати б, супроводжує» (ЧР).

Зачіпаючи тему так званих «жіночих ересей», співбесідники згадують драму «Йоганна, жінка Хусова», в якій головна героїня повертається додому після того, як було розіп'ято Христа. Її чоловік Хуса за час її відсутності встиг завести коханку в особі своєї рабині, веде розгульний спосіб життя. Тобто в домі Йоганну чекає, за оцінкою О. Забужко, «повний бардак» (ЧР). Блаженніший вважає, що це відбулося внаслідок втрати моральності, тим більше, що всі пороки, які властиві Хусі, він приписує дружині, яку він затаврував зрадницею і розпусницею.

О. Забужко зазначає, що Лесю Українку дуже цікавили жінки, які ходили за Христом і які незаслужено були витіснені з позиції апостолів (з-поміж яких була і Марія Магдалина, яка першою побачила Христа після воскресіння). Як ці жінки були випхані на маргінеси. Тобто, як кваліфікує це письменниця, була здійснена дефемінізація церкви. Адже Отці церкви є, а Матерів церкви немає, резюмує вона.

На це Блаженніший відповідає, що є Учительки церкви – окремі жінки, які справили особливий вплив на цілі епохи церковного життя. Серед них св. Катерина Сієнська, св. Тереза Авільська, проголошені Папою Павлом VI, та інші. В часи Лесі Українки ця тема лише набирала актуальності й вона це дуже живо переживала.

Втім, як зазначає співбесідниця, і після другої розмови залишилося кілька нез'ясованих питань, крім того, у ході спілкування виникли нові теми.

Блаженніший погоджується на продовження спілкування, вважаючи, що це теж дорога. Дорога медитації, дорога дешифрування. *«Мені зараз дуже цікаво – можливо, коли ми тою дорогою запросимо пройтися наших читачів, їм теж буде цікаво» (ЧР).*

2.4. Розмова третя

У розмові третій, що відбулася трохи більше, як через місяць після попередньої – 25 січня 2019 року, аналізується книга «Діалог лікує рани. Блаженніший Святослав Шевчук у розмові з Кшиштофом Томасиком», поступово переростаючи в обговорення проблем сімейних стосунків, питань Церкви та родини, які зачіпала Леся Українка у драмах «Адвокат Мартіан», «Йоганна, жінка Хусова».

Бесіда розпочалася з обговорення київської презентації українського перекладу книги «Діалог лікує рани. Блаженніший Святослав Шевчук у розмові з Кшиштофом Томасиком» і переходить на питання міжконфесійного діалогу та єдності християнської церкви.

У цій книзі-інтерв'ю Блаженніший Святослав вичерпно і щиро розповідає про деякі досі не відомі факти про минуле та сучасний стан Східної Католицької Церкви. Він ділиться історією свого життя: від моменту покликання до обрання його Главою УГКЦ. Розказує про можливості, які виникають внаслідок діалогу, а також про добрі, але часом і болісні відносини з країнами-сусідами.

Головна проблема на сьогодні, вважає кир Святослав, це те, що ми не вміємо комунікувати, оскільки перебуваємо у світі монологів. Але діалог є дуже важливим елементом загальнолюдської культури, який ми повинні віднайти в собі, не вважаючи діалог за поразку. Це хибна точка зору, адже людина була створена діалогом, вважає Блаженніший. Оскільки ми не вміємо слухати інших, суспільні дискусії часом набувають дуже високої гостроти. І велика роль діалогу як інструмента терапії ран належить церкві.

Повертаючись до проблеми жіночого первня у християнстві, яка була порушена у попередній розмові, О. Забужко зазначає, що ця тема для Лесі Українки була дуже важливою, а для драми «Руфін і Прісцилла» – наскрізною. Церква вимагає від героїні відмовитися від родини, від кохання,

тобто існує проблема між Церквою і родиною, між обов'язком у стосунку до Церкви та між обов'язком у стосунку до родини.

Драма «Адвокат Мартіан», на її думку, є дуже страшною. Це класична жертва обов'язку, це – показ нещасної родини, в якій обох дітей забороняється ввести до церкви, де відбувається зрада другового сина. Це і згадувані вже стосунки Йоганни та Хуса. Ці конфлікти поетеса розв'язати не могла, тому й виразно бунтується, зокрема, проти павліанської традиції.

Блаженніший зауважує, що не хотів би полемізувати з Лесею Українкою щодо її несприйняття павліанського бачення, а скоріше полемізував би з твердженням, що Церква втручається в життя родини. Навпаки, вважає він: *«родина є живою клітиною спільноти Церкви. Якщо йдеться про яке-небудь «втручання» церковної інституції у родинне життя, воно не має іншого сенсу, як тільки послужити і створити умовини, щоб істинна родина – справжня ідея, справжнє євангельське зерно – могло ту родину з нутра переобразити»* (ЧР).

Говорячи про Йоганну і Хуса, зауважує він, *«треба визнати, що не всякий стосунок між чоловіком і жінкою можна назвати справжньою сім'єю. Але, з іншого боку, чоловік і жінка, вірність чоловіка жінці, вірність жінки чоловіку є фундаментом, основою для християнського подружжя. Часом Отці Церкви це називали «природне подружжя»* (ЧР).

Переходячи до драми «Адвокат Мартіан», співбесідниця зауважує, що адвокат Мартіан служить Церкві, а його діти залишилися без духовної опіки, на що Блаженніший відповідає: *«Думаю, тут Леся справді зачіпає – ну дуже глибокий фундамент людського буття як такого! Тому ми так легко їх транспортуємо на сучасні речі»* (ЧР).

У цій драмі, за його спостереженням, Леся геніально описала другий тип сімейних стосунків. Стосунок між батьком, якого вона змальовує суддею, і дітьми. На думку Блаженнішого, головна проблема Мартіана полягає в тому, що його діти звинувачують батька в лицемірстві, закидаючи йому: «Ти не можеш бути християнином і в той же час звершувати

богослужіння в поганський спосіб». Оцінюючи позицію Мартіана, який вважає, що коли він не скаже, що він християнин, то він буде об'єктивним, як смішну, співбесідник перекидає місток у сучасність: *«Очевидно, що сьогодні це один із критеріїв об'єктивності в сучасному світі: якщо я не є причасний до тої соціальної групи, я тоді можу бути цілком абстрагований, і тоді та абстракція може мене зробити об'єктивним суддею...»* (ЧР).

Важливий елемент, який надає поетеса у драмі, – таємничий, тобто питання, наскільки християнин може бути таємним. Наскільки я як християнин можу відмежовувати своє особисте, приватне, внутрішнє – від свідоцтва, яке я повинен дати світові? Мартіан походить від *martiros*, що означає і «свідок», і «мученик». Тобто суддя, який носить ім'я свідка. Цим Леся створила щось дуже геніальне, вважає співбесідник.

На репліку О. Забужко, що Мартіан боронить інтереси християн, бо більше нема кому їх боронити, Блаженніший відповідає, що сама ідея «боронити християн» з християнської точки зору є абсурдною, тому що істину не треба боронити, її треба свідчити. Тому зав'язка, яку пропонує Леся Українка, є дуже несподіваною для читача. Вона дає зрозуміти адвокату, що християни не просять його їх боронити, тому що правда сама себе оборонить. *«Бога не треба боронити, оскільки Він могутніший за тебе. Треба просто мати відвагу Його свідчити. Ти мусиш сказати, що ти є християнин, ти мусиш дати свідоцтво істині»* (ЧР).

Саме діти адвоката перетворюють батька на свідка справжньої істини, ставши дорогою євангельського перетворення Мартіана. Ці діти, на думку кира Святослава, ніби *«...той канал Божої благодаті в стосунку до Мартіана, є тим таїнственным персонажем»* (ЧР).

Співбесідниця у зв'язку з цим згадує сестру адвоката, яка прийшла в його дім знайти притулку з важкохворою дитиною, але легіонери женуть її, внаслідок чого дівчина вмирає. На погляд О. Забужко, цей персонаж є ніби жіночою іпостассю Мартіана. Тут знов виникає проблема стосунків між

особою і Церквою, адже жінка зізнається, що часто заради служби вірі кидала дитину одну, годувала її перегорілим молоком.

Важливим у драмі є образ брата Ізогена, який після служби приходиться у дім Мартіана і говорить йому, що треба берегти життя братів, а не всі гуртом йти на смерть, – для того, щоб Церква жила. Адже без людей не буде і Церкви. Блаженніший підкреслює, що ця тема є дуже актуальною для України, після того, що вона пережила у ХХ столітті. *«Ще не настало Царство Боже, – говорить він, – щоб всі взяли й померли, – життя триває, і в цьому земному житті має бути свідчення про Христову правду, а для цього мають бути живі брати і сестри, які мають на те працювати, тобто питання стоїть – зберегти своє життя для Церкви – ну, чи для чогось іще, але зберегти життя, чисельно, кількісно».* Співбесідниця підтримує: *«Якщо людей не буде, то й України теж»* (ЧР).

Аналіз величезного матеріалу, що залишила Леся Українка, дає підстави співбесіднику твердити, що *«вона є набагато глибше християнською, ніж можна собі на перший погляд уявити. Тільки потрібно намагатися глибше копнути, це така глиба, що просто так її записати до того чи іншого кола еретики, знаєте, – це занадто спрощено»* (ЧР).

Порушивши тему про мучеництво, співбесідники дійшли згоди, що спілкування треба продовжити.

2.5. Розмова четверта

У заключній розмові, що відбулася 12 квітня 2019 року, обговорюється конфлікт між Церквою Павла і Церквою Петра, змальований Лесею Українкою драмі «Руфін і Прісцилла». Підкреслюється, що він викликав резонансну полеміку в контексті протестантської Реформації, яка триває й понині, в тому числі й в Україні. Дискутується проблема української інтелігенції тих часів щодо побудови церкви, очищеної від усіх гріхів, накопичених церквою як інституцією. Акцентується увага на Лесиній позиції

в питанні демократичної церкви, спілкуванні рівних тощо, яка характеризується аристократичним підходом.

Бесіда розпочалася з обговорення результатів президентських виборів 2019 року, у зв'язку з чим бесіда знову повернулася до драми «Руфін і Прісцилла» і до полеміки Лесі Українки з актуальною церквою. О. Забужко констатує, що вона *«не любила церкви як інституції, це об'єктивний факт і тут нема чого приховувати»* (ЧР). На підтвердження своєї думки співбесідниця наводить цитату із листа поетеси до О. Кобилянської (це *«єдиний її віровизнавчий текст»*, за трактуванням О. Забужко) (ЧР): *«вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй Bergidylle, і з мене тієї віри досить», – оця її відкрито задекларована віра у Святого Духа – це, за великим рахунком, виходить, ця сама одухотворена спільнотність»* (ЧР).

Для Лесі Українки, як і для всієї української інтелігенції тих часів, гостро стояло питання побудови церкви як громади «об'єднаних духом», об'єднаних служінню Святому Духу вільної громади, очищеної від усіх гріхів, накопичених церквою як інституцією. Тобто інтелігенція шукала «свою» церкву, призначену для духовного об'єднання. У драмі «Руфін і Прісцилла» для позначення «відступників» вживається термін «сектярство», яким павлініани лають монтаністів та всіх інших. Питання, наскільки ми вміємо будувати інституції, яке дуже хвилювало Лесю Українку, є, на думку О. Забужко, актуальним і сьогодні (ЧР).

У драмі «Руфін і Прісцилла» оприявлений конфлікт між Церквою Павла і Церквою Петра, що викликав резонансну полеміку в контексті протестантської Реформації. Ця полеміка триває й понині, в тому числі й в Україні.

«Важливо розуміти, – зауважує співбесідник, – що осердям християнської віри є віра у воскреслого Христа і вочленення духа. Не в якусь абстрактність на рівні ідеї... А тут йдеться про конкретику – немає нічого більш втіленого, ніж християнська віра. І тому осердя церковної традиції –

це можливість зустрітися з воскреслим Христом. Ми передаємо можливість зустрічі з особою воскреслого Спасителя...» (ЧР).

Кир Святослав робить висновок, що через драму «Руфін і Прісцілла» Леся Українка описує стан Церкви її часів, вбачаючи, що Церква стала інструментом в руках світської влади, яка душить Духа. *«А Леся хоче жити, як і всі, хто шукає повноти божественної благодаті, коли дух їх ніби розжарює зсередини, але, на велике розчарування, так виглядає, що вони з Церквою рухаються в різних напрямках, існує це непорозуміння, несприйняття одним другого... Всередині Православної Церкви тих часів теж відчувався подібний розлам між харизматичним і інституційним, коли йшлося про монаше життя, про старців і про певну ієрархічну інституційність єпископського богослужіння» (ЧР).*

Як зауважує співбесідниця, Лесина позиція в цьому питанні, при всьому її замилюванні до харизматики, до демократичної церкви, спілкування рівних тощо, залишається позицією аристократки: в неї дуже аристократичний підхід до справ узагалі, в тому числі й до церковних. І це вона говорить словами Руфіна, критикуючи перших християнських апологетів: *«Сказати правду, я не бачу дива / ніякого в настанні Павла з Савла. / Все, що мені доводилось читати / з листів сього тарсійського рубаки, / упевнило мене, що не змінилось / нічого в ньому після того «чуда», / крім літери єдиної в іменні» (...). «Він бешкети чинив за справу віри, / немов преторіанець за образу / орла імперії, – єдина зміна, / що знак ягняти став замість орла...»¹.* І полемічні памфлети християн проти Цельса він критикує як низькосортну пропаганду, забруднену лайкою. Пов'язано це з людською природою, яка є недосконала. Характерно це і для спільнот, які були знайомі Лесі Українці з українського руху.

Співбесідники також порушують питання національної церкви, яка, на думку кира Святослава, має рацію на існування, оскільки «Христове Євангеліє воплочується так само в реальну конкретну історію, культуру, тіло

¹Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

і кров того народу, перемінює його. Його дохристиянську культуру не нищить, не відкидає на смітник, не спалює, а наповнює скритим до цього часу змістом» (ЧР). Так само, як не можна відокремлювати Старий і Новий заповіт, оскільки вони взаємопов'язані.

На сумнів співбесідниці, висловлений у репліці: *«Чи може Христос відродитися в Перунові?»*, Блаженніший відповідає: *«Я думаю, що можна сказати навпаки: що сенс вірувань в різного роду божеств до кінця можна розкрити в Ісусі Христі... Тобто це питання, як можна поєднати, або чи поєднуються культури, які виходять поза межі культури, по контексту, ізраїльською, – з тою подією народження Бога в людині і відродження людини в Бозі. На це питання намагалися давати відповіді кращі святі особи різних часів і народів, бо культура постійно змінюється, як і категорії мислення. Кожну нову хвилину нашого життя потрібно наново євангелізувати»* (ЧР). Це, вважає автор цих слів, стосується і його, адже те, що було вчора, відбувалося в інших обставинах. Саме це, на його думку, є справжній дух християнського розуміння таїнства Воплочення Божого Сина і Святого Духа, що допомагає кожному крокувати історією.

Додамо декілька слів про мову інтелектуального діалогу, яка характеризується дуже високим рівнем, про що свідчить вживання співбесідниками таких спеціальних термінів, як *екзегетична матриця, еніґма, гласолалія* тощо. Крім того, бесіди збагачені авторськими неологізмами на кшталт: *невралгічні моменти християнства, неевклідова геометрія емоцій* та ін.

Отже, у чотирьох бесідах співбесідники намагалися самі зрозуміти й допомогти нам розібратися у фінальній сцені драми «На полі крові» й розтлумачити жест Прочанина, коли той кидає камінь у Юду, але камінь не долітає до нього. Ми також отримали можливість поміркувати, чи міг адвокат Мартіан сповідувати християнство таємно, не перестаючи бути римським чиновником. Співбесідники допомогли нам з'ясувати питання, чи можна розглядати «Одержиму» як виявлення абсолютного альтруїзму;

навіщо Леся Українка так активно шукала «жіночий компонент» в історії церкви.

Розмови переконливо доводять, що поетеса ніколи не вела боротьби з релігією, а об'єктом її критики були тільки релігійні інституції, де не знайшлося місця живому богоспівкуванню, де Христос не сприймався як особа, як «Син Людський».

РОЗДІЛ 3

РОЛЬ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ВПРОВАДЖЕННІ НОВОЇ ЄВАНГЕЛІЗАЦІЇ

Мета заключного розділу роботи полягає у розкритті сутності, основних положень нової євангелізації та з'ясуванні можливостей використання при її реалізації основних думок і міркувань Лесі Українки про християнство, які містяться в її творчій спадщині. Будуть розтлумачені напрямки нової євангелізації, коротко охарактеризовані деякі євангелізаційні школи та рухи, завданням яких є формування та поширення постулатів нової течії в євангелізації.

3.1. Нова Євангелізація: напрямки, школи та курси

Поняття «євангелізація» походить від слова «Євангеліє» (з грец. – блага (добра) вість (звістка). За свідченням євангеліста Марка, Сам Христос ужив це слово, висилаючи своїх апостолів на проповідь «Ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє всякому сотворінню. Хто увірує й охреститься, то буде спасений, а хто не увірує, той буде осуджений»¹.

На нинішньому етапі пріоритетом своєї діяльності Церква визнає нову євангелізацію, оскільки, починаючи від другої половини ХХ століття, поширилися сильні течії секуляризації, яка сьогодні намагається звести питання віри і релігійності до внутрішньо-приватної справи особистості. Секуляризація заперечуючи будь-яку трансцендентність, спричинила щораз зростаюче спотворення етики, послаблення відчуття особистого і колективного гріха і прогресуючий релятивізм, що призводить до загальної

---

¹Євангеліє від Марка, 16, 15-16.

дезорієнтації, особливо в періоди дозрівання і юності, які дуже вразливі до змін¹.

Вперше тема нової євангелізації, тобто турботи про передавання віри з новим динамізмом і за допомогою нових ресурсів – була поставлена Папою Павлом VI в Апостольській адгортації «Evangeliinuntiandi» – про євангелізацію у сучасному світі. Під час свого понтифікату значно її розвинув Йоан Павло II. Поняття нової євангелізації було також одним з «ключових девізів» понтифікату Бенедикта XVI. Про те, якою великою була турбота того Папи Римського до нової євангелізації, свідчить, зокрема, факт створення ним восени 2010 року нової ватиканської дикастерії, а також скликання в жовтні 2012 року спеціального зібрання Синоду Єпископів, що був присвячений проблемі нової євангелізації.

Синодом єпископів УГКЦ, який відбувся 11-17 серпня 2013 року у м. Києві були затверджені напрямки нової євангелізації в УГКЦ. Документ містить 4 розділи: «Розвиток місійного духу у вірних УГКЦ»; «Створення Інституту нової євангелізації»; «Впровадження програм підвищення кваліфікацій екзархальних та єпархіальних управлінь на місійних теренах»; «Фінансове забезпечення місійної діяльності УГКЦ»².

З-поміж основних напрямків нової євангелізації в УГКЦ були визначені проголошення часу від Вознесіння до Зіслання Святого Духа «Декадою місійності УГКЦ» та визначити завдання месійності на: особистісному та парафіяльному; єпархіальному; загальноцерковному рівнях.

Зокрема, на особистісному та парафіяльному рівні:

- практикувати молитву за укріплення у вірі та поширення віри;
- ділитися вірою через свідчення життя;

¹Нова євангелізація для передачі християнської віри. URL : <https://www.cerkiew.olsztyn.pl/2012/10/nova-jevangelizacija/>.

²Напрямки нової євангелізації в УГКЦ. URL : <https://ugcc.fr/publications/official-documents-ugcc/napryamky-novoyi-yevanhelyzatsyyi-v-uhkts/>.

ділитися дарами (таланти, час, матеріальні засоби) задля поширення віри;

- звернути особливу душпастирську увагу на роль християнської сім'ї в плеканні та передаванні віри;

- розвивати практики й програми, які сприяють духовному зближенню Сходу і Заходу України, а також вірних УГКЦ із різних частин світу¹.

Варто підкреслити, що сьогодні у Церкві існують різноманітні євангелізаційні школи та рухи, завданням яких є оживляти віру, допомагати практикуючим християнам насправді бути учнями Ісуса, творити спільноти та свідчити своїм життям Євангеліє. Показово, що багато таких шкіл і спільнот діють у Львівській архієпархії, насамперед завдяки зусиллям митрополита та архієпископа Львівського Ігоря Возьняка².

Які ж заходи проводять ці євангелізаційні школи та рухи?

Наприклад, «Дорога неокатехуменальна», формація в якій розпочинається із курсу катехиз та триває кілька років, має свої етапи і базується на Слові Божому, літургії і житті у спільноті. Неокатехуменат – це нове втаємничення у християнство, підготовка до відновлення обітниць, даних при хрещенні, мета яких – наблизити вірян до глибокої близькості з Христом і перетворити їх на активних членів Церкви і свідків Євангелія³.

Школа євангелізації святого Андрія, яка є національним осередком, що діє при Василіанському інституті філософсько-богословських студій, проводить курси у багатьох областях України. Її завданням, окрім євангелізації, є також формування мирян як нових євангелізаторів сучасного суспільства.

Місійна команда «Нова культура» спільноти Віднови у Святому Дусі УГКЦ «Благословення», що діє при парафії Святих Володимира і Ольги. Її діяльність спрямована на євангелізацію через поширення християнських

¹Напрямки нової євангелізації в УГКЦ. URL : <https://ugcc.fr/publications/official-documents-ugcc/napryamky-novoyi-yevanhelyzatsyyi-v-uhkts/>.

²Хто займається новою євангелізацією? URL : <https://ct.ugcc.ua/catechism/yevangelizacziya/materialy-dlya-yevangelizacziyi/29217>.

³Новікова К. Жити, як перші християни. URL : https://risu.ua/zhiti-yak-pershi-hristiyani_n38122.

цінностей серед молоді через різноманітні заходи, в тому числі курс РУАХ, а також спільний відпочинок та служіння. Творячи таким чином нову християнську культуру, на противагу культурі секуляризованого світу, спільнота «Благословення» та її місійна команда проводять чимало заходів у Львові, співпрацюють з іншими греко-католицькими харизматичними спільнотами в Україні та католицькими спільнотами за кордоном.

Мета євангелізаційного триденного курсу Курсійо полягає у допомозі по-новому пережити основні правди християнської віри та будувати братерську спільноту учасників курсу, для того, щоб тривати у вірі й вчитися свідчити Христа у щоденному житті. Особлива увага курсу спрямована на євангелізацію молоді, що допоможе їй пережити зустріч з Богом у свій спосіб та віднайти правильні орієнтири в житті, котрі б базувалися на Божих правдах¹.

Школа християнського життя і євангелізації Пресвятої Діви Марії з Назарету, Матері Церкви (скорочено Школа Марії) є формаційним курсом, що веде до зрілого християнського життя та готує мирян до лідерства і служіння в Церкві. Школа налічує 19 філій в Україні, де проходять формацію греко- та римо-католики й православні, а також 37 філій за кордоном².

Нова євангелізація – це відповідь на потреби сучасної людини та народів, у нових культурних та суспільних умовах, це пошук нових шляхів, способів та висловів, щоб передати радість Доброї Новини, передати християнську віру та її цінності. Отже, метою нової євангелізації є передання християнської віри.

Як підкреслює Х. Давидчак, «нова євангелізація – це не проповідь якогось нового Євангелія. Її новизна полягає не у змісті, а у новій християнській ревності, у методах і способах вираження, зрозумілих для

¹Курсійо – інструмент, даний Богом для проголошення Євангелія в наш час. URL : <https://www.facebook.com/cursillolviv/>.

²Школа Марії. URL : <https://maryschool.org/?locale=uk>.

сучасної людини, а також у тому, що основою нашої віри є не лише доктрина, а, насамперед, особа Ісуса Христа»¹.

Так поняття «нова євангелізація» задіяли і запропонували під час континентальних Асамблей Синоду, які відбувалися в межах підготовки до 2000-го Ювілейного Року, та затвердили як поняття, яке утвердилося в роздумах пастирських і церковних місцевих Церков. «Нова євангелізація» є синонімом відродження духовного життя віри місцевих Церков; створення процесів розпізнавання змін, які є важливими для християнського життя в різних культурних і соціальних контекстах; нового прочитання пам'яті віри; проведення нових зобов'язань та прийняття нових сил з думкою про радісне і передане іншим проголошення Євангелія Ісуса Христа².

Досить коротко і зразково сказав про це Іван Павло II, звертаючись до Церкви в Європі: «Спеціальна Асамблея визнала нагальну потребу «нової євангелізації» з усвідомленням того, що «Європа сьогодні має не тільки звертатися до свого християнського минулого. Вона має також навчитися знову формувати своє майбутнє в зустрічі з Особою і проголошенням Ісуса Христа»³.

2014 року на Генеральній асамблеї Руху Діло Пречистої Діви Марії під час обговорення питання нової євангелізації було запропоновано замислитись над трьома важливими дієсловами: споглядати, виходити й навчати. Папа наголошує: «Сьогодні, як ніколи, маємо необхідність у тому, щоби споглядати Бога і чудеса Його любові, перебувати у Ньому, який в Ісусі Христі прийшов, щоб розбити свій намет серед нас»⁴. Було підкреслено, що контемпліяція (тобто споглядання) не залишає ближніх у стороні, бо

¹Давидчак Х. Нова Євангелізація і медійні виклики : контекст світських ЗМІ України. *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2014. Вип. 39. С. 21-26.

²Нова євангелізація для передачі християнської віри. URL : <https://www.cerkiew.olsztyn.pl/2012/10/nova-jevangelizacija/>.

³Постсинодальне Апостольське Звернення Йоана Павла до Європи 2003 року. URL : https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europa.html.

⁴Євангеліє від Йоана, 1, 14.

відсовувати людей це нарцисизм, споглядання себе, а не контемпліяція як споглядання Бога.

Щодо слова «учити», то його суть розкрив святий Йоан Павло II, який у своєму апостольському листі *Novomillennioineunte* запросив усю Церкву стати «домом і школою сопричастя (єдності)»¹. «Ми потребуємо школи людяності за мірою людяності Ісуса, який є Новою людиною, що на неї молодь усіх часів може дивитися і з неї брати приклад. Без належного формування нових поколінь буде ілюзією мріяти про здійснення серйозних і довготривалих проєктів, які б служили новому людству»².

Важливе словом є також слово «виходити». Прикладом такого виходу є Ісус, який вийшов із лона Небесного Отця, щоби звіщати слово любові до всіх, аж до того, що віддав себе самого на хресті як дар. Ми повинні навчитись від Нього цієї динаміки виходу й дару, аби виходити «поза межі» себе самих і завжди безкорисливо сіяти Божу любов серед ближніх. Ми прийняли те, що Бог нам дав, власне як дар, безоплатно, тому й повинні безкорисливо ділитися цими дарами з іншими³.

3.2. Відлуння світогляду Лесі Українки в новому вченні Церкви

Яскравою ілюстрацією безмежної любові є Міріам Лесі Українки, яка настільки одержима цим почуттям, що готова віддати за нього усе. Та й, як прийшли до згоди О. Забужко і Блаженніший Святослав, шлях самої поетеси до Бога проходив саме через любов (ЧР).

Аби навчитися сіяти Божу любов серед ближніх, вважає Папа Франциск, слід стати експертами мистецтва діалогу – діалогу в різних непростих обставинах життя.

¹Апостольський лист *Novomillennioineunte*. URL : https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_letters/2001/documents/hf_jp-ii_apl_20010106_novo-millennio-ineunte.html.

²Нова евангелізація для передачі християнської віри. URL : <https://www.cerkiew.olsztyn.pl/2012/10/nova-jevangelizacija/>.

³Там само.

Про розмови з письменницею О. Забужко Блаженніший говорить, що в УГКЦ цей тип діалогу називають «новою євангелізацією. *«Я намагався, – говорить він, – пояснювати певні глибокі важливі постулати християнської віри, які, на мою думку, поділяла Леся Українка, жила ними, мислила ними. Нехай вона буде цікавою і зрозумілою для українського читача»* (ЧР).

Зі свого боку Оксана Забужко резюмує: *«В цій книзі нас троє: Леся Українка і ми з Блаженнішим, над нею писаним схиляючись. Ми прийшли до цього різними коридорами і з різного досвіду. А народжується щось третє. Ви це називаєте новою євангелізацією, я це називаю платонівським діалогом»* (ЧР).

У світлі проблем між церквою та сім'єю, між обов'язком у стосунку до церкви та між обов'язком у стосунку до родини, на яких загострювала увагу Леся Українка, особливо важливим сьогодні вбачається єкуменічний рух. Цей рух упродовж останніх десятиліть можна окреслити, як поступовий перехід від конфлікту до єдності, як шлях, що ще не завершений, але який свідчить про важливість самого діалогу, що зменшує конфлікти та сприяє співпраці та мирові. Ефективно вдосконалене протягом десятиліть мистецтво діалогу на шляху нової євангелізації є чудовим служінням на благо не тільки християн, але й усього людства¹.

Нова євангелізація вимагає від нас виявляти свою віру, вказуючи на особу Ісуса Христа, як єдиного Спасителя людства. В міру того настільки ми будемо спроможні на це, ми зможемо запропонувати нашим сучасникам відповідь на їхнє очікування. Нова євангелізація починається з переконання, що Благодать діє і перемінює людину аж до моменту навернення серця. І ми маємо бути свідками віри в щоденному житті, тому не відповідати на цей поклик було б невіглаством і страхом, а нам християнам на сором. Якщо

¹Нова євангелізація – як виклик для цілої Церкви Христової. URL : <http://xic.com.ua/cerkva-pro/19-kultura/161-nova-jevangelizacija-jak-vyklyk-dlja-ciloji-cerkvy-hrystovoji>.

сьогодні хтось хоче упізнати християн, то їх можна побачити у творенні добрих діл, які впливають з віри, а не через наміри¹.

У цьому аспекті дуже небезпечною є бюрократизація церкви, від чого застерігала Леся Українка своїм трактуванням образу Юди. У своїх бесідах з О. Забужко Блаженніший висловлює переконання, що такий образ Юди є свого роду застереженням: *«вважайте, хлопці і дівчатка, це може бути образ вашого типу християнства. Вважайте. Бо чисто так само, як Юда став учнем Христовим задля власної вигоди, чисто так само, як Юда відрікся від Христа, коли вигоди не дістав, – те саме чините ви своїм життям, своїм відношенням до релігії, до Бога, до своєї християнської тотожності»* (ЧР). На його думку, *«це є велика небезпека, зокрема для церковнослужителів – перетворитися на бюрократа від релігії, який буде заробляти на Богові... А насправді і сам Христос, і той, хто повинен Його наслідувати, тобто діяти так, як Христос, має не владу над кимось – а має завдання служити комусь. Це цілком інша концепція священнослужіння: не влада «над», але служіння «для». І от ми фактично маємо маніфест, під яким сьогодні до певної міри навіть Святіший Отець би підписався, – в тій частині, де йдеться про відкинення клерикалізму як бюрократизму від релігії, як способу шукати собі привілеїв, становища, грошей – коштом сина Божого...»* (ЧР).

Відзначаючи риси нової євангелізації в УГКЦ, О. Гірник назвав чотири розмови про Лесю Українку між духовною особою і світською письменницею «антропологічним поворотом в українському богослов'ї». На його погляд, в цих бесідах «Церква в особі Блаженнішого Святослава повернулася лицем до власних інтелектуалів в особі Оксани Забужко, а найголовніше – Церква повернулася лицем до духовного досвіду і

---

¹Там само.

релігійного шляху ключових постатей української культури, почавши цей шлях символічно з постаті Лесі Українки»¹.

Важливим для апологетів нової євангелізації може стати перший розділ поеми Лесі Українки «Триптих» під назвою «Апокриф. Що дасть нам силу», який викликає неабияке захоплення.

Уперше «Апокриф» був опублікований після смерті поетеси. В ньому переосмислюється біблійний сюжет з історії сходження Ісуса Христа на Голгофу. У творі йдеться про бідного теслю, який у біблійні часи в давньому Єрусалимі виготовляє хрести. Втомлений тяжкою безпросвітною працею, він сидить зовсім безсилий, у нього нема вже волі до життя і наснаги ні на що. Раптом він чує, що відбувається щось на дорозі, яка йде повз його помешкання. Йому розповідають, що то ведуть на страту чоловіка в блазенській короні, а він уже втретє впав, бо не має сил нести свій хрест. Його б'ють, а він не має сил піднятися. Тоді тесля, якого за Євангеліями звали Симон Киренянин, піднімається, підходить до Ісуса і каже воїнам намісника, які вели його на страту, що цей хрест виготовив він, тому він понесе його, допоможе засудженому. Він іде з Христом і проходить з ним його хресний шлях – ці 600 метрів до Голгофи, де Христа розіпнуть. В Єрусалимі зараз цю дорогу називають «шляхом скорботи».

Цю євангельську історію Леся перетворила на притчу і послання сучасним їй і наступним поколінням читачів. Головна її думка промовиста: як би не було тяжко, кожен з нас повинен підніматися й далі нести свій хрест:

*Завжди терновий вінець
буде кращий, ніж царська корона.
Завжди величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний.
Так одвіку було*

¹Гірник О. На шляху до богословського Notre Dame d'Ukraine.URL : <https://zbruc.eu/node/103741?fbclid=IwAR2PuNpDIEAZw0W7MUqySQSrhKrt8WRgedByL76R099tk3XD4rtFL5FPVPC>.

*й так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни¹.*

Як резюмує О. Яблонська, «Триптих» Лесі Українки оголює моральні максими (почуття обов'язку, віри; шлях до вдосконалення через самотність, страждання, сумнів), що формують пасіонарне начало. У тексті підкреслено також послідовність і логіку якісних змін: особистісне усвідомлення – самоусвідомлення наставників – віра у формування нового суспільства»².

«Із творів на християнську біблійну тематику, – зазначає Блаженніший Святослав, – я би взяв «Що дасть нам силу?». Бо це є розмова про хрест. Зустрічаються два теслі. Й один допомагає нести хрест іншому. І звідти бере силу. Знаєте, якщо дійсно вглибитися в цей текст – ну, це щось феноменальне! Ми, християни, віримо, що хрест – це не символ смерті. Це чесне і житворяще дерево, яке дає мені силу» (ЧР).

Про важливість текстів Лесі Українки взагалі й «Апокрифу» зокрема промовисто свідчить вихід збірника есеїв провідних українських інтелектуалів (письменників, поетів, істориків, культурологів, філософів, священнослужителів, політологів) «Що дасть нам силу?»³.

Кожен автор есею поділилися своїми думками, де нам знайти ресурси, як подолати виклики часу, щоб вижити і далі будувати свою державу. Кожен із них намагався знайти власну відповідь на питання, де можна знаходити сили під час війни, зневіри, неправди, популізму, глобальної кризи.

Кожна із запропонованих відповідей на питання, винесене у назву книги, може стати для нас дороговказом, мотиваційним зразком, настановою, рецептом чи ключем. «Територія нашої країни, – зазначає О. Супронюк, –

¹Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку. URL : <https://nashformat.ua/products/apokryf.-chotyry-rozmovy-pro-lesyu-ukrainku-920468#gallery-4>.

²Яблонська О. «Триптих» як імператив Лесі Українки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2018. Вип. 22. С. 214-220.

³Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему Українського ПЕН 2019/2020/упор. Т. Терен. Київ: Дух і літера, 2020. 208 с.

стала полем битви двох цивілізацій. Бої йдуть на нашій території, бомбардуванню піддаються наш мозок і наша свідомість. Ми повинні бути на стороні світла, гуманізму, людяності – промовляє до нас письменниця. Все, що від нас вимагається зараз: зберігати спокій, робити своє, любити свою країну! Леся Українка з нами і підтримує нас у складні часи, в наших змаганнях у побудові нової України»¹.

Виходить, що через віки Леся Українка не тільки розмовляє з нами, а й указує подальший шлях для нинішнього і прийдешніх поколінь.

Таким чином, на нинішньому етапі пріоритетом своєї діяльності УГКЦ визнає нову євангелізацію, оскільки, починаючи від другої половини ХХ століття, поширилися сильні течії секуляризації, яка сьогодні намагається звести питання віри і релігійності до внутрішньо-приватної справи особистості. Для її втілення у життя були затверджені напрямки нової євангелізації. Значно активізували свою діяльність різноманітні євангелізаційні школи та рухи.

Любов до Бога, до церкви, до родини, що пропагує Церква, ми знаходимо в багатьох творах Лесі Українки, яка й сама знайшла цей шлях саме через це почуття. У світлі проблем між церквою та сім'єю, між обов'язком у стосунку до церкви та між обов'язком у стосунку до родини, на яких загострювала увагу Леся Українка, особливо важливим сьогодні вбачається екуменічний рух. Цей рух упродовж останніх десятиліть можна окреслити, як поступовий перехід від конфлікту до єдності, як шлях, що ще не завершений, але який свідчить про важливість самого діалогу, що зменшує конфлікти та сприяє співпраці та мирові.

Про небезпеку бюрократизації церкви, проти якої спрямована нова євангелізація, застерігала і поетеса своїм трактуванням образу Юди.

Важливим для апологетів нової євангелізації може стати «Апокриф. Що дасть нам силу» Лесі Українки, в якому стверджуються моральні

¹Супронюк О. Леся Українка: післямова до ювілею. «Що дасть нам силу». URL : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:_2d2DF832tIJ:www.nbuv.gov.ua/node/5868&hl=uk&gl=ua&strip=1&vwsr=0.

максими (почуття обов'язку, віри; шлях до вдосконалення через самотність, страждання, сумнів), які формують пасіонарне начало.

ВИСНОВКИ

Дослідивши драми Лесі Українки на біблійну і ранньохристиянську тематику і виявивши перспективи їхнього використання в новій євангелізації, ми дійшли таких висновків.

1. Здійснено аналіз Лесевих драм на біблійну і ранньохристиянську тематику «Одержима», «Руфін і Прісцілла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова». Зазначено, що біблійні мотиви, сюжети, образи поетеса активно використовувала впродовж усієї своєї творчості, але найповніше це виявилось у драмах і драматичних поемах. Звернувшись до надбань, які закріпилися в пам'яті багатьох поколінь і народів, вона використовувала розмаїття форм та засобів їх трансформації, зокрема, розширювала і поглиблювала євангельські сюжети, осучаснювала часо-просторові характеристики, надавала національно-культурне забарвлення біблійному матеріалу.

Зокрема, звернення поетеси у драматичній поемі «Одержима» до біблійного тексту постає вираженням її духовних і творчих шукань. Переосмислюючи канонічний сюжет у філософському руслі, Леся Українка намагається знайти відповіді на «вічні» питання про сутність свободи, любові й ненависті, про жертвність у людському та Божественному вимірах. Драма «Руфін і Прісцілла» спрямована проти догматизму будь-якої ідеологічної доктрини, насадженої у якості колективної моралі та прямого керівництва до дії. Взявши за основу відомий християнський сюжет, Леся Українка у драмі «На полі крові» акцентує увагу передусім на соціальному аспекті, висловлюючи біблійне розуміння суспільно-етичних взаємин. Ідея соціальної справедливості проектується у творі крізь призму християнської моралі. Юда, як носій соціальної кривди, виступає антиподом тих моральних ідеалів, уособленням яких є Христос. Складні сімейні взаємини на тлі світоглядних і побутових розходжень висвітлює поетеса в драматичному етюді «Йоганна, жінка Хусова».

2. Проаналізовано інтерпретацію творчості Лесі Українки Блаженнішим Святославом і письменницею О. Забужко у чотирьох розмовах-діалогах, на матеріалі яких була написана дуже цікава оригінальна книга. Якщо знання О. Забужко творчості Лесі Українки нікого не здивували, адже вона авторка ґрунтовного дослідження «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій», то знання Блаженнішим творчості поетеси, його бездоганні художні чуття і смак приємно вразили. Упродовж чотирьох бесід співбесідники обговорили багато тем, з'ясували низку питань про тлумачення Лесею Українкою образу Юди, а відтак і Христа у драмі «На полі крові»; про культ мучеництва, принесення себе в жертву, особливо жінок у «Руфін і Прісциллі», про драму «Адвокат Мартіан» і відгук порушеної там проблеми у Небесній сотні. Обговорювали вони також християнство і фемінізм; ідею самотності, яка є екзистенційною темою номер один сучасної культури; роль пророка в суспільстві; проблему Церкви і родини, сім'ї, обов'язку в стосунку до Церкви та обов'язку в стосунку до родини тощо. Дивовижною є багатопластовість і багатоаспектність бесід богослова та письменниці про розуміння і тлумачення аналізованих творів, що охоплює час від періоду раннього християнства до сучасності, а також їхнє оригінальне трактування письменницею і богословом найвищого рангу.

3. Висвітлено роль біблійної спадщини Лесі Українки у впровадженні нової євангелізації. Зауважено, що на нинішньому етапі пріоритетом своєї діяльності УГКЦ визнає нову євангелізацію, яка спрямована проти секуляризації, яка сьогодні намагається звести питання віри і релігійності до внутрішньо-приватної справи особистості. Для її втілення у життя були затверджені напрямки нової євангелізації. Значно активізували свою діяльність різноманітні євангелізаційні школи та рухи.

Зазначено, що любов до Бога, до церкви, до родини, що пропагує Церква, ми знаходимо в багатьох творах Лесі Українки, яка й сама знайшла цей шлях саме через це почуття. У світлі проблем між церквою та сім'єю, між обов'язком у стосунку до церкви та між обов'язком у стосунку до

родини, на яких загострювала увагу Леся Українка, особливо важливим сьогодні вбачається екуменічний рух. Цей рух упродовж останніх десятиліть можна окреслити, як поступовий перехід від конфлікту до єдності, як шлях, що ще не завершений, але який свідчить про важливість самого діалогу, що зменшує конфлікти та сприяє співпраці та мирові. Також виявлено, що про небезпеку бюрократизації церкви, проти якої спрямована нова євангелізація, застерігала і поетеса своїм трактуванням образу Юди. Висловлено припущення, що важливим для апологетів нової євангелізації може стати «Апокриф. Що дасть нам силу» Лесі Українки, в якому стверджуються моральні максими (почуття обов'язку, віри; шлях до вдосконалення через самотність, страждання, сумнів), які формують пасіонарне начало.

На нашу думку, сьогоднішній спалах інтересу до особистості Лесі Українки та її творчої спадщини, є добрим знаком пробудження самосвідомості нашого народу, на долю якого випали найтяжчі випробування. Незламний характер поетеси, її послідовність і наполегливість у відстоюванні власної позиції має бути прикладом для нинішнього і наступних поколінь. Здавалось би, що творчість Лесі Українки вивчена повністю, але кожне нове її прочитання доводить, що вона безкінечна, щоразу дає нам нові загадки. Вдивляючись у магічне сяйво її текстів, долі, біографії, ми бачимо не тільки це, а передусім заглядаємо у себе, у глибини свого «я», прагнучи «своїм життям до себе дорівнятись...».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ : Либідь, 1999. 263 с.
2. Антофійчук В. І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. Чернівці : Рута, 2000. 335 с.
3. Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку. URL : <https://nashformat.ua/products/apokryf.-chotyry-rozmovy-pro-lesyu-ukrainku-920468#gallery-4>.
4. Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ : Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. 18 с.
5. Баранова І. Драматична поема «Одержима»: новий етап становлення діалогу у творчості Лесі Українки. *Літературознавчі обрії*. 2010. Вип. 17. С. 170-175.
6. Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки: Проблемний огляд. *Слово і час*. 1991. № 3. С. 28-36.
7. Білецький О. Леся Українка і російська література *Правдива іскра Прометей* : літературно-критичні статті про Лесю Українку. Київ : Дніпро, 1972. С. 56-62.
8. Вівчарик Н. Трансформація Євангельського сюжету в п'єсі Лесі Українки «На полі крові». *Ідеологиня національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)* : зб. наук. пр. (матер. всеукр. наук.-практ. конф. (25-26 лютого 2021 року, Львів). Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. С. 20-25.
9. Вірченко Т. Драматизм релігійних протистоянь у п'єсі Лесі Українки «Руфін і Прісцилла». *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 112-120.

10. Гаджилова Г. Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцилла»: проблематика, поетика, становлення тексту : автореф. дис. канд. філол. наук. Київ : Ін-т літ. ім. Т. Шевченка, 2001. 19 с.
11. Гірник О. На шляху до богословського Notre Dame d'Ukraine. URL : <https://zbruc.eu/node/103741?fbclid=IwAR2PuNpDIEAZw0W7MUqySQSrhKrt8WRgedByL76R099tk3XD4rtFL5FPVPc>.
12. Гундорова Т. Леся Українка : Християнство – екзистенціалізм – фемінізм. *Слово і час*. 1996. № 8-9. С. 19-28
13. Давидова Л. М. Майстрині сучасної жіночої прози. Оксана Забужко. URL : https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/3547/1/2021-06-11_Zhinocha_proza_Zabuzhko_VV.pdf.
14. Давидчак Х. Нова Євангелізація і медійні виклики : контекст світських ЗМІ України. *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2014. Вип. 39. С. 21-26.
15. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі: Пророчі голоси драматургії Лесі Українки : монограф. Київ : Академвидав, 2009. 184 с.
16. Євангеліє від Марка, 16, 15-16.
17. Забужко О. Леся Українка як драматургиня: християнка чи «безбожниця»? URL : <https://blog.yakaboo.ua/ru/les-ukrayinka/>.
18. Зборовська Н. Моя Леся Українка : есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с.
19. Зеров М. Леся Українка. *Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка (нарис з новітнього українського письменства)*. Дрогобич : «Відродження», 2007. С. 357-398.
20. Ігнатенко М. Леся, ми і європейська культура XX ст. *Слово і час*. 1995. № 3. С. 49-54.
21. Качуровський І. Покірنا правді і красі (Леся Українка та її творчість). *Променисті силуетки* : зб. літературознав. розвідок. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. С. 53-89.

22. Козій Д. Проблема трагічної провини у драматичних творах Лесі Українки. *Глибинний етос* : нариси з літератури і філософії. Торонто: Видання курсів Українознавства ім. Юрія Липи, 1984. С. 139-155.

23. Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. Т. 3. С. 203-219.

24. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів : монограф. Луцьк : Твердиня, 2010. 656 с.

25. Кудрявцев М. Г. Драма Лесі Українки «На полі крові» у контексті світової іудіади. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2012. Вип. 31. С. 267-271.

26. Курсійо – інструмент, даний Богом для проголошення Євангелія в наш час. URL : <https://www.facebook.com/cursillolviv/>.

27. Лавринович Л. Хронотоп у драматургії Лесі Українки («Йоганна, жінка Хусова», «Айша і Мохаммед», «Три хвилини»). *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. Вип. 26. С. 127-139.

28. Левченко Г. Навколорелігійний дискурс в епістолярії та науково-публіцистичних працях Лесі Українки: гностицизм чи атеологія? *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2013. Т. 222. Вип. 210. С. 20-25.

29. Масенко Л. Великі роздоріжжя (Національна і соціалістична ідеї у драмі Лесі Українки «Руфін і Прісцилла»). *Сучасність*. 1996. № 5. С. 97-104.

30. Моклиця М. В. Драматургія Лесі Українки: PRO ET CONTRA християнства. *Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика*. Луцьк : Вежа, 2002. С. 337-344.

31. Моклиця М. В. Естетика Лесі Українки (Контекст європейського модернізму). Луцьк : Волин. нац. ун-т, 2011. 242 с.

32. Мороз М. Леся Українка і християнство. *Дивослово*. 1995. № 2. С. 4-10.
33. Напрямки нової євангелізації в УГКЦ. URL : <https://ugcc.fr/publications/official-documents-ugcc/napryamky-novoyi-uevanhelyzatsyyi-v-uhkts/>.
34. Національна рефлексія неволі (на матеріалі драматургії Лесі Українки). *Леся Українка і національна ідея*. Львів.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. С. 115-118.
35. Нова євангелізація для передачі християнської віри. URL : <https://www.cerkiew.olsztyn.pl/2012/10/nova-jevangelizacija/>.
36. Нова євангелізація – як виклик для цілої Церкви Христової. URL : <http://xic.com.ua/cerkva-pro/19-kultura/161-nova-jevangelizacija-jak-vyklyk-dlja-ciloji-cerkvy-hrystovoji>.
37. Новікова К. Жити, як перші християни. URL : https://risu.ua/zhiti-yak-pershi-hristiyani_n38122.
38. Поліщук Я. Страждання. Зрада. Смерть. Філософські аспекти драматичної поеми Лесі Українки «Одержима». *Дивослово*. 2001. № 11. С. 2–6.
39. Постсинодальне Апостольське Звернення Йоана Павла до Європи 2003 року. URL : https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europa.html.
40. Рильський М. Слово про Лесю Українку. *Правдива іскра Прометея* : літературно-критичні статті про Лесю Українку. Київ : Дніпро, 1972. С. 70-74.
41. Семків В. Українка. Християнка. Оксана Забужко і кир Святослав. URL : <https://zbruc.eu/node/98477>.
42. Скаб М. Про одне унікальне заглиблення в Лесю Українку: «Відкриття старого скарбу для нових людей» (Святослав Шевчук), або «Розмова в часі, між нею і вами» (Оксана Забужко). URL : <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/1010>.

43. Скупейко Л. Леся Українка й (анти)християнство. *Біблія і культура* : зб. наук. ст. Чернівці : Рута 2008. Вип. 10. С. 59-64.
44. Сулима В. І. Біблійні концепти і проповідницька традиція української літератури. *Слово і час*. 2007. № 12. С. 3-14.
45. Супронюк О. Леся Українка: післямова до ювілею. «Що дасть нам силу». URL : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:_2d2DF832tIJ:www.nbuv.gov.ua/node/5868&hl=uk&gl=ua&strip=1&vwsrc=0.
46. Твори Лесі Українки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.
47. Хто займається новою євангелізацією? URL : <https://ct.ugcc.ua/catechism/yevangelizacziya/materialy-dlya-yevangelizacziyi/29217>.
48. Школа Марії. URL : <https://maryschool.org/?locale=uk>.
49. Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему Українського ПЕН 2019/2020 / упор. Т. Терен. Київ : Дух і літера, 2020. 208 с.
50. Яблонська О. «Триптих» як імператив Лесі Українки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2018. Вип. 22. С. 214-220.
51. Якубський Б. Йоганна, жінка Хусова. URL : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Guide/JakubskyBorys/JohannaHusaWife.html>.